

НАША КУЛЬТУРА

науково-
літературний
місячник

1935. ЧЕРВЕНЬ. КН. 3.

ВАРШАВА

ЗМІСТ З-ОЇ КНИЖКИ „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“:

	Стор.
Проф. Л. Білецький: М. Грушевський, як історик української літератури	129—135
Проф. В. Щербаківський: Українська прото-історія	135—141
Проф. Д-р. І. Огієнко: Сучасна українська літературна мова. Мова Максима Рильського . .	141—149
М-р В. Решетуха: Гайлка про Зельмана, ентомографічна студія	149—153
Інж. Оп. Нестеренко: Українська архітектура. Короткий історичний нарис. 1. Вступ. 2. Поганська доба	154—159
Митрополит Діонісій: Археологія Евхаристичного Культу, II. Малювання Римських Катакомб	159—170
Проф. Д-р К. Студинський: Богдан Дідицький — poëta laureatus 1861 р.	170—176
Д-р Андрій Чайковський: Автобіографія . .	176—180
Б. І. Антонич: Батьківщина	180 ;
М. Плечко: Сучасний Київ, враження самовидця	180—188
Б. Лисянський: Романс	189
С. Черкасенко: Померлі душечки, 2. Євшан зілля	189—195
Б. Лисянський: Гірке моє слово	196
С. Черкасенко: У перерві	196
Ю. Вухналь: Життя й діяльність комсомольця Федька Гуски, 2. Як Федька Гуску в театрі качали	197—198
Б. Лисянський: Новітнім сіячам	198—199
I. Огієнко: Хроніка наукового й культурно-освітнього життя	199—200
Список надісланих книжок і журналів — на 3 ст.	
окладинки.	
Від Редакції й Адміністрації	200

Науково-літературний місячник „Наша Культура“ виходить чотирьохаркушевими книжками. Головний Редактор Видавець Проф. Д-р. Іван Огієнко. Передплата в краю: 10 зл. річно, 5 зл. піврічно, 2·50 зл. чвертьрічно; в Європі 12 зл., поза Європою 3 дол. річно. Адреса Редакції: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10. Конто чекове П. К. О. № 5880.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ, ЯК ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ¹.

М. Грушевський, опрацьовуючи історію української культури взагалі, того ж часу зайнявся й історією української літератури. Вже в I томі своєї „Історії України-Руси“ учений з'ясовує первісні культурні позосталості українського народу релігійні, обрядові, пісенні, з'ясовує різні легенди на історичні теми, зокрема легенду про вибір кн. Володимира Віри та низку легенд про перших українських князів і т. ін.

Таким чином, вияснюючи початки української історії, М. Грушевський мусів притягти ввесь первісний матеріял, щоб розібратися в багатьох складних історичних проблемах нашого минулого. Далі, М. Грушевський, як і кожний історик, не міг обминути літописного письменства, житійної літератури, проповіді, повчань, історичних повістей, Слова о п. Ігоревім і т. д., і т. д. Правда, це не була ще окрема історія української літератури,—окрім розділи з історії української літератури, що ввійшли в його „Історію“, відігравали тільки допомічну роль в процесі роз'яснень і студіювання чисто історичних фактів, або фактів української культури. В наслідок такого широкого підходу до питання української історії взагалі, М. Грушевський у своїй „Історії України-Руси“ давав багато місця оглядові „письменства й словесного мистецтва“. І в рамках історичного курсу поволі виростав і огляд історії української словесної творчості, як першорядної соціальної функції й дуже вартісного джерела пізнати українське соціальне й культурне життя.

В наслідок таких широких студій ученого ми маємо в I томі „Історії України-Руси“ ще р. 1898 цінний огляд українського літописання; в III томі (1900 р.) — огляд літератури княжої доби; в томі VI-му (1907) є огляд письменства й літератури XIV—XVI ст.; в томах VII і VIII — огляд інтелектуального руху й письменства XVII ст. Ці широкі огляди, докладні роз'яснення чисто літературних проблем служили багатьом українським історикам літератури за основу та вихідний пункт їх історично-літературної праці.

А скільки М. Грушевський опублікував окремих літературно-популярних праць, літературно-культурних окремих студій, окремих питань з історії української літератури, скільки наукових рецензій на чужі праці, — усе це була та підготівна глибока й солідна стадія, що виявляла поважного дослідника і в цій, нібито чужій йому, ділянці.

З початком війни російська влада заарештовує Грушевського, як небезпечну для інтересів Росії людину. Сидячи у в'язниці в р.р. 1914—1915 без книжки й без діла (чи мож-

¹ Виклад, виголошений на присвяченій пам'яті М. Грушевського академії Українського Університету в Празі.

на уявити М. Грушевського без діла?), покійний учений обдумує й накреслює конспекта окремої історії літератури; а коли в рр. 1916 — 1917 учений опинився на засланні в Симбірську, потім у Казані й нарешті в Москві, він, М. Грушевський, приступив до підготівної праці для цієї історії літератури. Але й цей підготівний матеріял в р. 1918, коли більшовики спалили в Києві кам'яницю Грушевського, там увогні його хати-архіву пропав, пропала й ця його перша сторінка започаткованої ним праці з історії української літератури. І коли через рік М. Грушевський виїхав на еміграцію до Відня, то тільки з тим матеріялом своєї історії української літератури, що мав у своїй голові.

І от на еміграції, без зібраних матеріялів, без відповідної бібліотеки, тільки з випадковою підручною книжкою, що знаходив у загорянчих книгохріннях, навіть без своїх власних публікацій, а з краю на потрібну книжку доводилось чекати роками, М. Грушевський приступає до здійснення свого плану. Не зневірюється в своїм намірі, і р. 1923-го випускає один за одним аж три томи „Історії української літератури“.

В передмові до I тому М. Грушевський зазначає: „Я не мав наміру дати підручник, компендіум, збір певно усталених фактів і докладно сформульованих виводів, що іх треба тільки вивчити. В історії нашої літератури, особливо старої, такий компендіум усе буде тільки малою частиною того, що варто почути й передумати свідомій людині, — чи буде то вчений, чи студент, чи просто інтелігент із живим розумом і з інтересом до минулого свого краю й народу“.

„Стараючись сам можливо ясніше уявити собі нашу літературну творчість за помічю культурно-історичних дослідів та індукцій, я бажав цією працею ввести й інших у круг помічень — своїх власних і чужих, дослідів і студій над розвоєм нашого духовного життя й цієї його функції — словесного мистецтва й то найширші круги нашого громадянства. Хотів дати їм відчути й зрозуміти все те багатство почуття й гадки, краси й сили, що вложені й заховані в нашій літературній спадщині. Бо ми володіємо в цій спадщині засобами далеко більшими, ніж хтонебудь думає, і ніж думаємо ми самі. Світ не оцінив їх досі відповідно, — і це не диво, коли ми самі не свідомі їх властивої ціни й міри“.

Це перше загальне завдання, яке поставив перед собою М. Грушевський, розпочинаючи цю працю.

Друге завдання: до того часу історії української літератури, особливо старої, писалися сколастичною методою, що відстрашувала читачів від неї сухим, нецікавим викладом. Читачі не входили в круг її живих ідей, не зживалися з нею й не відчували всієї краси й багатства людських переживань, їх естетичних уподобань та втілень — усе мертвє,

бо тільки зверхнє описується без живого й пластичного в уяві.

І М. Грушевський, підходячи до найстаршої доби, пильно дбав про те, щоб усебічно й безпосередньо заглибити читача в цю таку цікаву лабораторію нашої старої творчості. Це примушувало вченого вперше ставити такі свіжі й цілком нові питання, що часом і самому Грушевському уявлялись тільки в загальних зарисах. І вчений не боїться цих нових проблем чи гіпотез, — навпаки, як мандрівник по кочугурах колишніх думок, емоцій, уявлень, образів, картин, він шукав зёрна правдивої гадки, плодючої ідеї, що зможе запліднити думку іншого дослідника й наблизити майбутні покоління до зrozуміння й відчуття естетично-творчого життя українського народу. В цім М. Грушевський цілковито відкидає всю ту стару схему історії літератури, і творить свою цілком нову, тільки його праці властиву. В цім цілковито новім плані ховається найплодючіша його думка, що має на меті розбурхати дальших дослідників історії української літератури й поставити цю проблему на цілковито нові рейки.

І ще одне загальне завдання клав ув основу своєї історії Грушевський, завдання таке болюче, й для нас, українців, таке трагічне: „в тяжкій добі, — пише Мих. Грушевський, — коли велика політична й соціальна криза розвела й порізнила так глибоко різні частини українського громадянства, культура цього тисячелітнього нашого дорібку являється тією нивою, що на ній сходяться й сходитимуться порізnenі групи нашої культурної верстви, — над працею, що сто літ тому викликала наш народ із національної летаргії—

І на сторожі коло них поставлю слово!

Малим вкладом до цього діла нехай буде ця праця”.

Такі ставив М. Грушевський загальні завдання до своєї Історії української літератури. Але не в них головний сенс його історично-літературної праці. Я хочу відзначити те найоригінальніше, що дав нам великий інтелект ученого, що позоставив нам його розум.

Цим найоригінальнішим є насамперед виведення розвитку історії української літератури, як літературного мистецтва, з мистецтва народнього, з його мистецького синкретизму й народньої пісенної творчости, що запліднювала українську писемну творчість. Друге: в дальшім розвитку ці дві паралельні поетичні традиції в праці Грушевського йдуть поруч одна одної, переплітаються, одна на одну впливає, одна від одної запозичає її багатство, мотиви, образи, стиль, форму і т. д. Як дві рідні сестрі одна старша (народна поезія), друга молодша — ростуть, розвиваються, поступають усе наперед. Коли одна починає занепадати, підноситься друга й її підсилює та відроджує до життя. Найбільш таких спадів перетерпіла індивідуальна творчість, і нове її

відродження відбувалось завжди за рахунок багатющого народньо-поетичного скарбу: вдарялась об рідну землю й знов підносилась високо, знов ставала на ноги, відроджувалась. Ось цю тенденцію проводить Грушевський на протязі свого цілого курсу Історії української літератури. Третє, що проходить ув Історії літератури М. Грушевського, є те, що всю літературну творчість українську вчений відсуває від чисто філологічних наук у бік чисто історичних або, як він зазначає, в бік соціологічний. З цього становища перед ученим підноситься на перше місце не естетична оцінка твору й не його мовна (філологічна) прикмета, а те, що твір поетичний є в першу чергу, як свого часу писав Ем. Золя, „людський документ”, що висвітлює психологічні функції людини в загальній еволюції соціального життя. І історик літератури мусить ставити собі завданням дослідити поетичну творчість не тільки, як соціальний факт, але й як соціальну функцію громадянства. Це той ґрунт, що з нього історія літератури цікавила й цікавить широкі круги громадянства, і є одна з найважніших дисциплін із становища загального виховання. „Історія літератури — це не історія книг, а історія ідей та їх художніх форм”. Таку давню думку Гетнера знов підносить М. Грушевський.

Не еволюція мови, стилю й взагалі форми, як вона відбувається на творах письменників, а еволюція словесності, як функції людського соціального життя, як відбитка реального буття, взаємовідносин творця й його соціального оточення, от що цінно пізнати в літературі громадянинові. Література, на думку вченого, як ні одна інша сфера людської творчості, вводить нас у розуміння життя даліших поколінь, його умов, переломлення цих умов у психіці, світогляді, настроях, діяльності й творчості. Таким чином, історія літератури має дати читачеві ключа до цього архіву людських документів, до цих фонограм минулих поколінь: навчити розбирати голоси різних, біжчих і дальших часів і знаходити в них відбиття людського життя та його умов. І історія літератури, з такого соціологічного погляду, має для вченого величезне значення.

Такі проблеми стоять перед М. Грушевським на першому місці, а потім вже філологія, естетика, мова, стиль і т. ін.

Правда, можна багато сперечатися з дослідником якраз ув оцих питаннях чисто теоретичних, але не можна відкинути тієї ґрунтовності в поставленні ним саме цих питань, коли вчений розробляє конкретний історично-літературний матеріал. І вже самий факт, як М. Грушевський конкретно опрацьовує літературні питання в своїй Історії літератури, заперечує його теоретичній тезі. Чи то буде житійна література, чи „Патерик Печерський”, чи „Слово о полку Ігорев-

вім", — саме в цих літературних фактах М. Грушевський навбач показує, що в літературнім творі, крім проблем соціологічних, важні ще й проблеми форми, артистичності й філологічної та естетичної оцінки. Учений на практиці показує, що всебічна оцінка літературного твору тільки тоді буде вичерпана, коли будуть узяті на увагу всі моменти його творчого означення й оформлення.

Переходячи до окремих частин курсу Історії української літератури, мушу сконстатувати ті близкучі сторінки праці М. Грушевського, що не мають конкурента навіть у тих народів, де цей предмет розроблений багатше й плідніше. Це перший том Історії літератури — про народну словесність, обрядову й необрядову пісню, про народній епос і т. ін.

Вже сам план цієї праці примушує читача задуматися над тим, як глибоко аналізує автор предмет за епохами, як тонко й чутливо вишукує в кожній добі: чи то ще перед розселенням, чи то в Чорноморсько-дунайській добі, чи Київо-галицькій і т. д. її відгомін і дух часу в народній поезії. М. Грушевський із великим артизмом уміє підмітити особливостіожної доби в пісенній творчості. На мою думку, цей том остільки видатний, що йому немає рівного ніде в науковій літературі. Таким же, по вартості й по глибокому розробленні, є том IV його курсу, вже виданий у Києві 1925 р. Це історія „усної творчости“ пізніх княжих і переходових віків XIII-XVIII ст.“.

В цій видатній і глибоко талановитій праці М. Грушевський досліджує, як ті ідеї й образи, теми й форми літературні з книжних кругів переходили до широких верств народу, перетворювались і ширілися там дорогою усного передавання та ще й об'єднуючись із старшими народно-пісенними, казковими мотивами й темами з попередньої доби. Ця незвичайно тяжка проблема до М. Грушевського досліджувалась тільки спорадично. М. Грушевський, використавши попередню наукову літературу, майже все перевірив і наново дослідив сам, уклавши в свою цілком оригінальну історичну схему й систему. Тут учений уперше вичерпуюче досліджує українську биліну, що була таким тяжким тараном для тих неукраїнських учених, що вважали цей жанр витвором і власністю тільки московського народу. Досліджує переходові жанри від биліни до легенди, далі саму легенду у всіх найрізноманітніших її варіаціях (апокріфи, легенди, христологічні мистерії, мистерії первородного гріха, есхатології й моралі). Все це таке цікаве, таке глибоко своєрідне, що й спеціяліст історик літератури виявить велике здивування, де міг М. Грушевський видобути, об'єднати й привести в систему цей такий багатющий скарб народної своєрідної релігійної й філософічної думки.

Не менше глибоко й оригінально М. Грушевський розробляє в II і III томах українське літописання. Це такі ori-

гінальні сторінки, що ні в одному найліпшому курсі найвидатніших істориків літератури їх не було й нема.

А візьмім українську агіографію. Коли літописна традиція, з помічень М. Грушевського, творила культ лицарства старого українського — покласти навіть і голову свою й товаришів за Руську землю, як єдину мету гідного князя й його дружинника, — то в агіографічній літературі витворювався культ „добрих страдальців за руську землю”, своєрідних багатирів, що в уяві стережуть світ від злих сил, які чигають, щоб впасти на нього. Церковні круги творять, як і військові, свою повість про багатирів, але не крові, а духа, тих, що страждають за Бога, спасаючи свою душу, й вимолюють у Бога своїми подвигами ласку й щастя своїй батьківщині”, стоячи на пильній сторожі в боротьбі з диявольською силою, і що завжди ходить навколо християн, „аки лев рицаяй, іскай, кого поглотити”... Так творилося два типи подвижників лицарів-дружинників і патріотів і подвижників-ченців. Перші в літописній і військово-дружинній повісті, другі — в житійній повісті, і, зокрема, в такому видатному „Патерику Печерському”. Ніби незначне паралельне зіставлення в III томі історії української літератури, але вперше зроблене М. Грушевським, незвичайно тонко й артистично проведене, і глибоко підмічені їхні типові й характеристичні прикмети.

І от таких помічень, прекрасних і навіть артистичних означень, порівнювань, зіставлень так багато й вони такі цікаві й оригінальні, що не можеш одірватися від цих назверх сухих і, на перший погляд, нецікавих сторінок Історії літератури М. Грушевського.

Читаєш розділ про стару українську проповідь, про давню полеміку, про „Слово о полку Ігоревім”, читаєш це все, як ніби то вже досліджене й розроблене і навіть ошаблонене... і під пером М. Грушевського все те таке нібито знайоме, всім уже відоме, встає, як щось нове, в новім освітленні, як нова проблема, що розбурхує новим снопом світла вашу уяву. І перед вами встають живі постаті Іларіона, Кирила, Нестора, Якова Ченця, Теодосія і т. ін., з живими людськими думками, а не мертві мощі, не голі нецікаві схеми, встають із живими ідеалами, з людськими позитивними й негативними властивостями. Повстас новий світ людських відносин, боротьби... Нові картини, поетичні, чутливі на красу природи, на красу й глибину духового життя. І той потусторонній світ у їх аскетичнім змаганні стає таким привабливим, таким глибоким і поетичним...

Це багатюща думками й характером опрацьовання праця, наскрізь оригінальна, ніде не повторює чужої думки; все ховає в собі плід нової концепції тільки М. Грушевського. І на кожному кроці ця праця вченого дійсно роз-

буджує власні думки, підносить низку роздумувань і бажає продовжити його таку оригінальну концепцію далі, піти його слідами далі до самих вершин творчої думки й того давнього творчого процесу.

З цієї праці визирає глибокий учений, оригінальний розум, повний творчої фантазії, оригінальний світоглядом, концепцією, самим процесом розроблення.

Завдяки такому підходу до теми історії літератури, його праця — це невмируша скарбниця нових історично-літературних і мистецьких ідей. Через це саме Історія української літератури М. Грушевського, хоч вона й не скінчена, доведена тільки до XVII ст., ховає в собі силу таких прикмет, що завдяки їм не вмре, не залишиться в тіні, а завжди буде на першому місці кожного дослідника, як нове, свіже й видатне слово наукової думки, перейнятої творчим духом невтомного автора.

Проф. Леонид Білецький.

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

Геродот оповідає далі, що в цій самій області жило багато інших племен, що зовсім не любили хліборобства, і навіть вважали його для себе осоружним. Такі, напр., були племена тракійські, а пізніше ще й скитські. Про траків Геродот каже буквально таке: „Жити, не працюючи, вважається в траків найвищою гідністю, а оброблення землі — найогиднішою працею; найліпший спосіб жити — військовий розбійничий” (Herodot V, 6).

Не дивлячись на такі погляди траків на життя, все ж таки між ними й хліборобами гіпербореями встановилися якісь мирні відносини, і, мабуть, навіть ліпші, ніж в ко-зацькі часи в Україні між циганами й нашими селянами.

З дального Геродотового оповідання теж ясно, що в деяких випадках на цій території утворилися якісь організації складнішого політичного типу, де мусіло бути дві верстві населення — панівна й півладна, при тому панівна була напевне верства етнічно тракійська, а півладна — гіперборейська, тобто, властиво кажучи, хліборобська. Це видно з назв таких організацій, як, напр., народи халліпіди й алані, а ці назви безперечно тракійські, як це показав Томашек¹, але через те, що ці племена виробляли пшеницю навіть на продаж, а самі тракти не любили хліборобства, то, очевидно, що цю пшеницю виробляла півладна верства не тракійська, тобто гіперборейська.

¹ Tomaszek: Kritik der ältesten Nachrichten über den Scytischen Norden. I. „Sitzungsbericht d. Akad. d. Wissensch.“, Віденсь, 1888, ст. 721.

Якою мовою говорили ці хліборобські племена? Ми не маємо жодних писаних документів від них, але маємо певні дані, і досить поважні, думати, що мова іхня була не індоевропейська, але близька до кавказьких мов, теж не індоевропейських. Фактично це була мова близька, й то дуже близька, до мови Дунайського не тракійського населення, що говорило знову ж таки такою мовою, як не індоевропейське населення Греції й Малої Азії та Егейських островів. Такої гадки про ці мови держиться цілий ряд видатних учених індогерманістів і орієнталістів, як, напр., Fick,¹ Wirth², Hüssing³, Kretschmer⁴ і багато інших. Але, знаючи Подунайщину, ніхто з цих учених та й інших не має найменшої уяви про Україну та її передісторичне населення, й ролю цього населення в старі часи, і не знають, що вона тісно з Дунаєм зв'язана. Тому, напр., Hüssing говорить, ніби Балкани й Дунайщина мусіли бути заповнені людьми, які являлися продовженням малоазійського населення на Заході, і звертається до археологів, нагадуючи їм, що це їхній обов'язок показати культурний і антропологічний зв'язок між Малою Азією й Подунайщиною, не знаючи, звичайно, що це вже давно сказане. Він і не підозріває, що це неіндогерманське населення просто оточувало ціле Чорне море зо всіх боків, — і на Балканах, і на Кавказі, і в цілій Україні. Тепер зовсім ясно представляють це, здається: англійський учений Gordon Childe⁵ та німецький Menghin⁶, та, з антропологів швайцарець Pittarde⁷.

Але не буду тут занадто заглиблятися в давні часи, бо зроблю це іншим разом, а тепер тільки відмічу, що це наше гіперборейське населення належало антропологічно до круглоголової передньоазійської (Малоазійської, арmenoїдної або динарської) раси, що від Кавказу й через Кавказ, та через Україну простягнулась аж до Яльп, наповнюючи собою цілі Балкани й цілий басейн Дунаю з його дотоками, і займала цю величезну область ще з неоліту, щебто з цілого третього тисячоліття перед Христом. Це ця раса принесла з собою в південну й центральну Європу знання хліборобства, хліборобські рослини й овечок, принесла все це з Месопотамії через Кавказ і через Малу Азію та Балкани. Вона ж принесла з собою й гарне ганчарство — мальовану кераміку. Ця раса, очевидно, почувала свою спільність і спорідненість на всім просторі, і через море, як і на суші, підтримувала

¹ Fick: Hattiden und Dardanier.

² Wirth: Kaukasische Forschungen. Мемброн III. 48.

³ Hüssing: Völkergeschichten in Iran. „Mitteil. Anthr. Ges. in Wied“ B. 46.

⁴ Kretschmer: Einleitung in der griech. Sprache.

⁵ Gordon Childe: The Dawn of European civilisation.

⁶ Menghin-Herges: Urgeschichte.

⁷ Pittarde: Les races et l'histoire.

зносини з своєю батьківщиною — Малою Азією й Закавказзям.

Але принісши сюди хліборобство й осілість, ця раса або застала вже тут, або пізніш зіткнулася з расою довгоголовою індогерманською в наших степах. Отже ця хліборобська раса стала відома класичним грекам під ім'ям гіпербореїв. А індогерманські племена мали багато імен, між іншим і їхня траків.

Цьому скромному, хліборобському населенню не пощастило заслужити уваги вчених, особливо російських. Уяву їхню заполонили скити — близком свого могильного золота. По всіх підручниках, у всіх працях тільки й чуємо, що про скитів, скитську державу, скитську культуру, скитське мистецтво і т. ін. Правда, найшовся й серед російських учених один, що глянув на справу трошки глибше, до того ж він і знавець був російської археології найліпший,—це Спіцин, уже покійний. У своїй праці: „Курганы скифовъ паҳарей”¹, він говорить просто й спокійно: „Загальне вражіння наше таке, що в південно-русських древностях основний науковий інтерес виявляють не скитські древності, які мають другорядне значення, а культура й народноті мідяного віку, взагалі дуже розвиненого в Росії. Все в нас зав'язалося й склалося, видимо, за цієї доби” (*ibid.* ст. 88). От же Спіцин, цей один із найповажніших російських археологів, ще до війни справді побачив і справедливо оцінив значення хліборобського населення нашої України.

Так само Й Ростовцев добре бачив і оцінював значення цього передскитського населення, бо він каже: „В Наддніпрянщині й Надбужанщині скити, безперечно, застали густе населення й більш-менш культурне, що здавна жило хліборобським життям... зв'язане з носіями спіраль-меандрової кераміки. Про висоту їхньої культури говорить і їхня залізна зброя, і кераміка... і, нарешті, великі укріплені міста, обнесені могутніми валами”². Далі Ростовцев займається все більше скитами, вони йому імпонують, вони йому миліші, він приписує їм державний устрій і всякі інші позитивні риси й добродійства, а хліборобське населення відступає на задній план³. Але не дивлячись на свої симпатії до скитів, Ростовцев усе ж таки часом відкупує дуже цікаві дані й про хліборобське населення. Мені тут і хочеться звернути увагу читачів власне на цих упосліджених.

От же, загальна назва їх була у греків гіпербореї. Про окремі ж племена їхні можемо собі скласти поняття з дальнього Геродотового оловідання про скитів. Він каже так: „Перед Скитчиною лежить Тракія, що тягнеться до моря;

¹ „Ізвѣстія Имп. Арх. Ком.”, вип. 65 ст. 87—143.

² Ростовцевъ: Еллинство и Иранство на югѣ Россіи, ст. 39.

³ Rostovzef: Iranian and Greek in South Russia.

Скитщина починається з затоки, що утворюється Тракією. Тут якраз входить у Скитщину Істр (Дунай), повертаючи на схід до гирла" (Геродот IV. 99). Далі „за Тавридою, вище таврів і на побережжі східного моря живуть уже скити, займаючи землі на західнім березі Кіммерійського Босфору (Керчі) і Меотидського озера (Озівського моря), вгору до ріки Танаїса, що вливається в ріг цього озера. Від Істра до середини материка скити межують насамперед з агатирсами, потім з неврами, далі на схід з андрофагами, і, нарешті, з меланхленами" (Нег IV. 100). А знову ж таки в розділі 49 каже, що „в нього (в Істр) вливається ріка Марис (очевидно, теперішній Марош), що витікає з землі агатирів (Негод. IV. 49). Таким чином перед нами починають вирисовуватись не скитські й не тракійські, а інші племена й їхня географічна ситуація.

Але окрім цих племен, що в часи Геродота жили поза межами скитів, він згадує й інші, що були зовсім недавно завойовані скитами, і що землі їхні стали пасовиськами для них. Такі племена будинів і гелонів (Нег. IV. 108). „Будини—народ численний, з ясноблакитними очима та з рудим волоссям. У їхній землі є дерев'яне місто на ім'я Гелон (Гέλον). Кожний бік міської стіни має завдовжки 30 стадій (коло б кілометрів). Стіна висока, вся з дерева, так само як і доми й храми будинів. Там є святилища еллінських богів із статуями, вівтарями й храмами з дерева, а на честь Діониса відбуваються там що два роки свята з оргіями. Зпочатку гелони були ті самі елліни, що вийшли з торгових міст і поселилися серед будинів. Одні з них говорять скитською мовою, інші еллінською. Хоча будини ведуть такий самий спосіб життя, як і гелони, але говорять окремою мовою" (Негод. IV. 108).

Далі Геродот трошки ніби суперечить собі самому, бо каже: „Будини, тубільці в цій землі, ведуть кочовий спосіб життя й єдині з тамтешніх народів живляться сосновими шишками. Гелони ж, навпаки, хлібороби, харчуються хлібом, займаються садівництвом і не подібні до будинів ні постаттю своєю, ні кольором шкури. Правда, в еллінів і будини звуться гелонами, але це не так. Країна їхня багата на різного рода ліси. У найбільшім із лісів є велике озеро, оточене болотом і очеретом. В озері цім ловляться видри, бобри, та інші звірі з чотирокутними мордами" (Негод. IV. 109).

Геродот, як ми бачимо, оповідає нам багато цікавого про будинів і гелонів. Але гелонам не пощастило — під час походу Дарія їхнє місто спалили скити, і хто не був забитий, утікав світ заочі, а скити потім пасли на цих землях свої коні.

Але гелонам не пощастило теж і серед учених. Треба було локалізувати це місто й місцевість. Але як? Здавалося найпростіш було б зробити так, як каже сам Геродот. Цілу Скитщину він представляє в формі квадрата, що має вдов-

жину зо сходу на захід, тобто від гирла Дона до гирла Дунаю 20 днів дороги, при проході 35 кілометрів на день. Це приблизно досить вірно, бо по воздушній лінії це дає віддаль десь 700-800 кілометрів. Так само і в глибину материка вважав Геродот віддаль 20 днів дороги, десь теж 700 кілометрів. Але це вже трохи перебільшене, бо в дійсності Скитщина на північ не йшла більш, як на 500 км., принаймні археологічних слідів нема далі 500 кіл. на північ від берега Чорного моря.

При такім міркуванні гелони й будини, займаючи північно-східню частину Скитщини, могли мешкати десь у Полтавщині й Харківщині. До такого приблизно висновку й прийшов обережний чеський проф. I.. Niederle¹. Російський учений Брун містив їх ближче до Озівського моря. Це вже не було так слушно, все ж таки не було великою помилкою. Але чомусь погляди цих обережних учених не прийняті на увагу іншими вченими, а навпаки - прийняте дуже сміливe, хоч і зовсім необґрунтоване, а просто аподиктично й без довгого роздумування висловлене твердження старого віденського професора, лінгвіста Томашека, ніби місто Гелон було в Казані². Чому в Казані, а не ще далі, не відомо. Цю думку прийняв навіть такий глибокий учений, як професор Кембріджського університету Міннс.³ Очевидно, просто авторитет Томашека заімпонував усім, а провірити його не хотіли. Це потягло за собою й заперечення самого походу Дарія далеко в степи.

Але найбільше використав Томашекову думку петербурзький професор Боровка, учень Ростовцева, який, що правда, в поглядах на походження скитів та їхнього мистецтва дуже розійшовся з своїм учителем. Він пише: „Кажуть, що серед будинів ув області Ками, яка була заселена відтоді й до наших днів фінськими племенами, були міські оселі з мішаним населенням із греків і варварів. Усі ці племена здавалися грекам однаковими з скитами“⁴. Таким чином Боровка заселив уже цілу область Ками греками, очевидно, тільки на основі необґрунтованого Томашекового твердження. Але коли 50 літ тому Томашеку ще можна було вибачити таку думку, то зовсім інакше приходиться ставитися до теперішнього твердження Боровки. Він же добре знає, що в області Ками, а навіть на верхній і центральній Волзі ніде не знайдено ані одного грецького черепочка, нічого такого, що свідчило б про присутність давніх греків так далеко. А тим часом його книжка вийшла по-німецьки, а на англій-

¹ L. Niederle: Starověké uprávy. 1899 р., Прага, ст. 103. 111, 112, 113.

² Томашек, op. cit. ст. 30.

³ Е. Міннс: Scythians and Greeks in South Russia, ст. 104 - 105.

⁴ Боровка: Scythian art., стор. 28.

ську мову переклав її сам Gordon Childe. Написана книжка захоплюючим стилем, з близкуючою фразеологією й далеко-йдучими натяками й перспективами, з натяком на те, що власне з Надкамського орієнту й прийшов на Дніпро імпонуючий мистецький lux, а з ним і решта добродійств угрокамських.

В дійсності розкопки підтверджують цілком Геродотове оповідання про колонізацію греків, і показують границю поширення цієї колонізації, але ця границя не йде на північ далі Київщини й Полтавщини, та почасти Чернігівщини. І справді, для Полтавщини це підтверджується знахідкою ув одній могилі на Лисій горі під Лубнями т. зв. арибалічного лекіта іонійського родоського стилю, з двома пантерами, на мальованими на нім. Цей лекіт зберігається в Полтавському археологічному музеї. Цікава ця знахідка не тільки своєю датою, бо відноситься до раннього VII віку перед Христом, але й тим, що ця посудинка призначалася для парфумів, і тим самим показує, що в той час, як тут ще не було жодних скитів, греки передавали сюди свої спеціальні вироби, парфуми. в осібнім упакуванні, що на ці парфуми був попит, отже йшла торговля. Власне в VII віці, в 642 році заснована була грецька колонія Ольвія недалеко того місця, де Дніпро й Буг вливаються в Чорне море. З Ольвії була цілком добра дорога водою Дніпром вгору, за винятком тільки порогів, що їх треба було обходити 60 кілометрів, а далі знов була цілком спокійна їзда човнами вгору Дніпром і далі дотоками, особливо лівими Полтавськими, Ворсклом, Пслом, Сулою, Яльтою, Недрою й ін. І Сула якраз приводила до Лисої гори під Лубнями, бо протікала попід самою нею.

Це могла бути й колонія грецька, могло бути й селище тубільних хліборобів, отих самих гіпербореїв, що могли спускати човнами вниз просто через пороги свій хліб. Але, очевидно, особливо значний рух греків ішов не Сулою, а Ворсклом, бо ми маємо одне дуже цікаве й велике городище вгорі над Ворсклом, приблизно проти міста Ахтирки. Це так зване Більське городище¹, найбільше з усіх городищ, відомих ув Україні. Довжина валів, що оточують його, виносить понад 30 кілометрів; воно має декільки особливо сильних фортив, висота валів їх переходить за 10 метрів і місцями досягає 15 метрів. Проф. Городцов колись вів там розкопки й виявив дуже цікаву обставину, що в попілниках

¹ Щербаківський: La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote. „Кнієга Рамідкowa пр. Włod. Demetrykiewicza”, Познань. 1930, ст. 265—287.

Див. про це докладніш мою статтю: La situation géographique de la ville de Gelone d'Herodote (див.: Кнієга рамідкowa ku czci Prof. D. W. Demetrykiewicza), і другу: Zur Agathyrsefrage, „Eurasia Septentrionalis antiqua“, IX

і в валах цього городища є дуже багато черепків, як грецьких—вони всі не пізніші VI віку, бо чорнофігурні, і ні одного червоного фігурного,—так і черепків і горшків місцевого хліборобського населення, що всі належать до того ж таки часу (бліскучо-чорні черпаки з рогатими ушками та біло інструктованими орнаментами), і ні одного черепка пізніше від VI віку ні грецького, ні тубільного.

Висновок із цього той, що це городище було зруйноване й опущене мешканцями в самім кінці VI-го віку, й більш не заселялося. В попілниках знаходили кістки бобра, тетерюка, оленів, і т. ін. Вугілля й попіл місцями були з овочевих дерев.

Сам Городцов не цікавився паралелями з Геродотом. Але, на мою думку, тут існують вражаючі подобенства з Геродотовим описом Гелона. Великість самого міста Гелона, що цілком відповідає описові Геродота, присутність великої скількості грецьких черепків чорнофігурного посуду VI віку, присутність кісток тетерюка й бобра, що про них писав Геродот. Тетерюк свідчить про присутність тут великих лісів, що про них згадує Геродот, і, нарешті, вугілля й попіл овочевих дерев підтверджує Геродотові слова про розвинене садівництво в гелонів¹. Нарешті зруйнування й опущення в кінці VI віку перед Христом — це якраз відповідає Геродотовим словам про зруйнування Гелона скитами під час походу Дарія в Україну в 512 році перед Христом. Скити ощасливили своїх союзників Гелонів знищенням їх, а поміч Дарія спізнилася. На Київщину скитів не пустили, за словами Геродота, агатирси (Herod. IV, 104 і 100). І ми на Київщині бачимо багато городищ, що збереглися та існували цілий той період, поки в степах швидяли скити, і навіть збереглися довше й надалі, до самого князівського періоду. Ці городища не підходять до Геродотового Гелона, і одне тільки Більське городище у всіх подробицях відповідає Геродотовим словам. Далі на північний схід ми не знаємо жодних значніших городищ. (Далі буде).

Проф. Вадим Щербаківський.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.

7. Старослов'янському -ръ- відповідає в нашій живій мові -ри-, -рі-, -ре-, -ро-, але в літературній мові прийняте тільки -ри-, чому Й Рильський добре пише: дрижить 304, здригнувся 242, кривава 204, криваву 204, кривавим 201,

¹ В. А. Городцовъ: Изслѣдованіе Бѣльского городища. „Труды XIV Археол. Съезда“, ч. III, 1909-1911. ст. 92-161.

кривавою 314, закривавив 272, так само: тривога 185.267 (рос. тревога), тривоги 114, тривожити 151, розтривожений 211, тривожно 79. Але давньому -ръ-, -ре- відповідає в нас -рі-: дрімав 154, дрімала 197, дрімало 160, затріщав 139.

Старослов'янському -ир- відповідає в західноукраїнській мові послідовне -ир-, а в східноукраїнській дуже часто -ір-. У Рильського—за приписом літературного сучасного правопису — знаходимо -ир-: вибирать 125, вибирається 130, збирає 78, збира 155, збирається 99.275, збираєтесь 191, збиралися 174, збираються 139, збирачі 92, назбирав 172, обирати 283, вмирати 208, вмираю 274.

Давнє -ли-, -лы- дає в нас -ли-: Блиск 155.323, з близкими 72, без близку 82, пливають 115, пливає 60.73.

8. Старослов'янському И відповідає в нашій мові все и, але східнослов'янська жива мова скрізь знає: зіма, вітати, братік, цвісти, вулік, гудзік, а західноукраїнська має тут тільки и: зима, витати, цвісти (в свою чергу, зах. укр. мова знає: мінuta, трубіти, розхристаний, гармідер, протів, а східноукр.: минута, трубити, розхристаний, гармидер, против). У Рильського маємо літературну східноукраїнську вимову: вітати 317, вітаю 231.318, вітаєм 309, вітає 137.151, віта 326, вітають 244, вітала 158, завітали 254, повітати 128, повітання 190, привітати 169, братіку 82.158.167.170.186.209. 262, братіки 191.192, квітне 283.322, квітками 214, цвіте 143. 177.321, цвіло 76.174, зацвів 86.303, цвітом процвіте 167.

Але Рильський—за сучасним правописом — пише: зими 276, в зимі 112, зимовий 299, зимові 99, висить 148, висять 200.72, зависає 123, звисав 307, звисали 148, навис 102, нависла 160, повисли 123, гудзики 311, в улику 59.

9. По ж, ч, ш, щ в корені слів в українській мові є міняється на о, а тому в Рильського знаходимо: жона 314, вчόра 100.165.205.212, вчорашній 166, вчорашня 162, чоло 159, чотири 280, чому 166.189, шостий 114, шоста 160 і т. ін. Але шепіт 159.

По тих же шиплячих ж ч ш щ, а також по ї та по м'якій приголосній у прикметниках із наголосом на кінці маємо -овий, а при наголосі не на кінці — ёвий: в бойовій 180.306, бойових 172, бойовому 159, бойову 251, бойові 322, (так само: бойовіще 245), дощовий 21, при дощовій 164, дощові 90, польові 196; липнёвої 177, перкалевий 174, рожевий 281, рожеві 87.100, рожевих 131.325, хмелевих 222, Доня князєва 158, Пугачеві крики 55, струсеве крило 72, Тадеушеві вчинки 224, Гервазієві вчинки 224, Підкоморієві міркування 198 і т. ін. Але: життєвих 132, пурпурові 326.

10. Маємо -бо- і в словах: бадьорий 305, льон 72, змальована 204, костьол 105, костьолу 102.176, на костьолі 175, у костьолах 221, костьолову 147, ксьондз 136, ксьондзові 257, слози 136. 212. 258, слозами 138. 208. 278, тъютю 134.

Згідно зо східноукраїнською вимовою Рильський пише: пекельного 270, пекельною 267, посол 204. 221, як і прийнято в літературній мові.

11. В українській літературній мові вживаємо суфіксу **-енък-** (а не **-онък-**, як у мові західноукраїнській), а тому Рильський пише: пісеньку 103. 180, пісеньок 121, легéньку 238, легéнької 135, легéньким 320. 321, близéнько 176, довгéнько 121, тихéнько 138. 313, швидéнько 139; сукéнка 135.

12. Давнє „лияти“ дало в нашій мові нормально „лляти“, що й знаходимо в Рильського: лляти 94, лле 123, зіллються 313, зіллялись 139, обіллявся 208, проллялось 248. Давнє „сняти“ нормально мало б дати „ссяти“, що й чується в живій вимові, але в мові літературній защепилася форма „сяти“, рідко „сіяти“. що й знаходимо в Рильського: сяє 217, засяють 159, засяли 295, сяючи 180, сіяв 160. 304, сіяло 76, за-сіяло 220, чистим сяєвом 200.

13. Випад голосних у слові частий в українській мові, що маємо і в Рильського. В живій українській мові початкове **о-** по голосній попереднього слова може випадати, і цей відпад прийнято зазначати апострофом: На 'дній нозі 58, Не 'дсила 14, Волів до 'станку дихать 49.

Мова наша знає дві формі: хотів, хотіли і хтів, хтіли: Хотів 81. 254 — хтів 74. 80. 125. 150. 179. 205. 229. 235. 264. 265. 273, захтів 191, захтілось 58. Так само: зове 61, зовуть 721.78 і звуть 115. 175. 276, терпливо 257, бач 304 (бачиш), тра 126 (траба, треба).

У цих формах голосна не випадає: сохне 81, сохла 268, вітерець 101. 251. 282 — вітерця, Янкеля 109. 164. 192. 193, Янкелю 319, Янкелем 319; західноукраїнських форм: схне, схла, Янкля, Янклю, Янклем і т. ін. літературна мова не вживає.

В словах: лоб, мох, ров, рот при зміні **о** не випадає: лобами 67, по лобові 222, мохом 102. 174. 278, із рову 217, рота 119.

Слово „заєць“ відмінюється за живою східно-укр. вимовою: заєць 61. 117. 127. 172, зайця 64. 68. 69. 93. 128. 141. 291, зайцеві 128, зайці 78, зайців 160, зайцями 63, Заячі гриби 78, як і прийнято в літературній мові.

14. Рильський, як то прийнято в літературній мові, пише **е** (не **я**) в словах: клене 78, заметені 299, углядівши 311 і ін. Пише: утекти 212, утекла 234, втекли 246—втікати 247, тікаючи 138. Пише: були осятри 303.

Пише з **і**: Сідають 298, сідав 103, поцілував 91. 323, ліг 243, поліг 240, приліг 71, кріпкої 101, двері 311. Але: застебати 311 (Словник Грінченка знає тільки застібати).

15. Згідно з живою вимовою маємо в Рильського у в таких словах: труїть 112, отруєна 139, отруєно 171, зброя 293 (на коні, зброя—оружя), полум'я 208, у полум'ї 122, ступінь

127, уп'ять 290, шкура 147. 205, шкуру 121, 127, яструб 176, супокій 72, змруживши 300, зустрів 86, зустрічі 115, на муріжку 86.

Але: діброву 315, у діброві 101, дібров 115, огірок 58. Згідно з живою вимовою: глибокий 97, глибоко 131. 288, глибину 112.

16. Давнє „медвєдь“ в українській вимові зазнало переставлення складів: ведмідь 93. 113. 147. 178. 306, ведмедя 120. 124. 145, ведмедю 115, ведмедиці 121, ведмежа 68, ведмеже 115, ведмежу 121. 126, ведмедями 251.

17. По приставках на *д*, *б*, *в*, *а* також у пні по *б*, *п*, *в*, *м* і *р* перед *е*, *я*, *ю*, *ї* з традиції і згідно з живою вимовою Рильський ставить апострофа (лаєрика): з'явиться 133, з'являтись 134, над'їжджав 216, об'їжджав 51, з'явиться 137, б'є 141, розб'є 168, п'є 143, сап'янці 323, уп'ять 290, в'ють 135, здоров'я 9. 146, здоров'ячко 105, кров'ю 30, обов'язок 131, ім'я 24. 39, полум'я 208, сім'я 175, м'яко 135, на м'ясі 280, пам'ятаю 273, бур'яни 291, в бур'янах 139, пір'я 222, пір'ям 132, в подвір'ї 101 і т. ін.

II. Консонантизм мови Рильського.

18. Звука *ð* вживає М. Рильський у пні оцих слів: дзвінок 137, дзвоник 139, дзвінкий 177, дзвінко 161, дзвенять 155, задзвонили 159, продзвеніла 101, дзенькіт 240, дзеркала 157, дзюб 132. 150, ксьондз 104. 164, ксьондзові 104. 122 і т. п., але: роззвали 112. Звук *дж*: бджола 92, бджоли 59. 104, джерело 187. В закінченні дієслів маємо *дж* із *д*, напр.: *дж*: раджу 209, їжджу 64, в'їжджає 11, над'їжджав 216, об'їжджала 51, приїжджий 15, новонародженим 175, уроджений 106 і т. п., але неправильно: сижу 287, відхожу 313 і др.

19. Асиміляційні зміни приголосних: а) ріжні 175. 308, ріжних 103. 227. 310, виріжнялися 174, але Рильський звичайно вживає й форм етимологічних, тепер загальноприйнятих: різно 300, різноголосий 107, різнились 93, відрізнялась 79, розрізнить 325 і ін.; б) вояцтво 282, французький 311; в) сонячник 71, сонячний 70, сонячного 164, поручник 203; г) в коршмі 177. 192, коршомку 129; д) близче 76. 86. 100. 127, найближчу 32, нижчий 60, нижче 51, небіжчик 305, швидше 281, легше 107. 252, довше 243; е) косцьоли 310, замісць 161, але: в стъонжках 132, на костьолі 189. 305; є) м'яко 135; ж) почезли 181.

Згідно з прийнятим правописом Рильський пише *розві* і перед *к*, *п*, *т*, цебто й тоді, коли в живій вимові чується *е*, напр.: розказати 147. 205, розкидані 135, розкішний 214, розкоші 179, розлачем 239, розпитувати 137, розпочне 64, розташувати 140, уроцтіч 155 і т. п.

20. Рильський пише етимологічно *ðх* (дъх) ув оцих сло-

вах: надхнення 87. 89, надхненням 320, надхненний 119, надхненим 308, надхненно 322, зідха, зідханнів 296, зідхнула 131, зідхнувши 167. Згідно з цим випадало б писати етимологічно й „досвітчений“ (пень слова *світ*), але Рильський пише по загально прийнятому: досвідчений 135. 236, недосвідчений 104, досвідчені 124. 297, досвідчених 101. 179, пересвідчився 145, досвідом 131.

Згідно з живою східнослов'янською вимовою Рильський пише *т* (а не *ð*) в словах: лата 152. 238, лапами 99. 117, топтати 62, підтоптаний 68. 307, до танцю 318, у танець 318.

Рильський уживає однаково „звук“ і „згук“: Я пізнаю цей звук 321, Напружується звук 321, Пісні рідної звук крилатий 322 — Голодний згук 116, Дальній згук 119. 320, Любий згук 163, Весільні згуки 88, Згуки молитов 282.

Східноукраїнська жива й літературна мова знають тільки м'яке *ж* в словах: рівнятися 89. 264, рівняв 137, вирівнюють 291, порівнять 188, порівняв 102, порівняно 284 і др. (в західноукраїнській мові панують форми з *ж* твердим: рівнатися, рівнав і т. п.).

21. Тяжкі до вимови групи приголосних Рильський пише фонетично, цебто з пропуском деяких приголосних, як тепер прийнято. Так, замість *стн* пише *сн*: безжалісний 3, безчесних 307, у благовісній 281, власною 302, власні 43, заздроники 324, злісніш 79, зловісний 202, зловісним 202, месник 281, радісно 325, радісніш 11. 321.

В групі *слн* випадає *л*: зумисне 127, умисне 321; в *здн* випадає *ð*: пізніше 280; в ченців 166 випало *r*. Згідно з живою вимовою Рильський пише: бо-зна з ким 136, чорзна-що 121. Уживає форм *знайти* і *найти*: знайшла 85, нашов 71. 260; пише: прийняв 179. 283.

Вставлення *ð* до групи *зр* було вдавнину дуже часте, позосталося ще й тепер у живій мові: уздрів 139. 217, уздрівши 71. 99. 278.

22. Жива українська мова надзвичайно часто знає т. зв. протетичні (приставні) *в*, *й*, *з*, на початку слова перед твердою голосною; в мові літературній протеза ця обмежена. У Рильського добре знаходимо: вівса 14, вівсяний 115, вівтар 11. 106, на вогні 280, вогняні 293, вуж 226, вузластий 58, вузькі 149, вуси 52, вуха 3. 325, вух 3. 37. 52, у вічі 137. 156 віч-на-віч 206. 237, снила уві снах 315, навіщо 85. 144. 193. 211. 215. 252. 312, живеш (зах. укр. *жиєш*), живе 125. 147. 189. 321, живуть 115. 321; янгол 251. 281. 325, янголи 201; горіх 99, горіхи 88 і т. п.

Поруч із тим у Рильського не мало випадків, коли він пише без протетичних *в*, *й*, *з*, напр.: огонь 124. 147. 159, огняні 152. 180. 278, паук 66, паутини 322, узькі 139, в улику 59, на улиці 163, ус 57, уси 122. 147 і т. п.

Морфологія.

І. Іменник.

1. Чоловічий рід.

23. Речівникина *-иc*—усі чоловічого роду, а не жіночого: Не написом старим славен 307, В літописи борів записано ту днину 69.

24. Родовий відмінок слів чол. роду дуже часто закінчується в нашій мові на ненаголошене *-у*, *-ю* (назви неживих річей, уянні, збірні, матеріальні й т. п.), чому в Рильського маємо: збору 104. 112, викупу 158, вітру 149, галасу 104, глуму 98, двору 93. 303, дому 162, жаху 126. 154, зору 112, костьолу 102. 176, ладу 16. 151. 300, льоху 51, маєтку 86, остраху 311, Паріжу 3, переляку 108, плачу 122, поговору 185, повіту 141, подиву 126, порогу 119, реготу 129, розсолу 302, саду 76, Сибіру 273, сліду 296, до смаку 168. 310, смутку 11. 89, сну 144, совіту 104, спору 121, столу 92. 104. 140. 154, страху 31. 222,—од страху 185, суду 149. 163, трунку 60, туману 4. 180, часу 31. 81. 116, шинку 111, шляху 74; бою 96. 109. 153, гаю 138, жалю 138. 177. 227. 242. 289, звічаю 149. 193, каменю 139, краю 110. 123, напою 152, огню 4, покою 218, раю 200, спокою 249, урожаю 276 і т. ін.

Родовий на *а*: ударами бича 116, біля бока 296, ще з досвітка 162, без сорома 145, до стола 133. 152. 294, чола 100, монастиря 301, до Познаня 184 і т. ін.

Рильський пише тільки: сьогодні 79. 104. 136. 140. 163. 212. 253. 298. 300. 319 (давнє *сегоднє*, *сегодні*, потім скрізь поширене *сегоднія*). Знаходимо в нього й цікаву форму *дні*: Шапку соняшного дні зав'язують 164. Див. вище § 8.

25. Закінчення давального відмінну *-ові*, по м'яких приголосних *-еві* (не *-еві*), все збільшується в українській мові, чому широко вживає його Й Рильський: а. В назвах живих істот: батькові 115. 213. 231, боягузові 287, бранцеві 227, генералові 305, графові 71. 312, дідові 254, зайцеві 128, князеві 96, ксьондзові 104. 122. 257, магнатові 287, майорові 244, майстрові 319, Матвієві 178. 256, москалеві 238, мужеві 298. 314, Наполеонові 326, олінєві 114, панові 50. 120. 151. 290. 304. 308, полякові 144, рибакові 112, сватові 85, синові 207, співцеві 98, стрільцеві 43. 145, хлопцеві 82. 94. 131. 137. 213. 215. 257, хлопові 315, Яцькові 164 і т. ін. Це *-ові*, *-еві* звичайно ненаголошене, рідко наголошене.

б. Але цікаво, що закінчення *-ові* віддавна вже охоплює потроху й назви осіб не живих, а навіть абстрактних: вітрові 198. 227, вчинкові 147, домові 242, людові 190, кораблеві 43, красеві 208, народові 277. 318, процесові 285, світові 75, шлюбові 286 і т. п.

в. Стародавнє закінчення *-у*, *-ю* не рідке в Рильського,

але часто викликане вимогами ритму: *вождю* 323 (а не: *вожду*), *кропителю* 188, *ледарю* 53, *пан отцю* 111, *Підкоморію* 144 і т. ін. Взагалі треба підкреслити, що в українській літературній мові, як і в живій, форми на *-у*, *-ю* дуже часто знані.

26. В українській пресі, а часом і в книжках, не рідко знаходимо загублення кличного відмінку; пишуть: *пане* редактор, професор, директор і т. ін. Це помітна недостача, бо ж наша мова вповні зберегла форми кличного відмінку. Так, Рильський уживає кличних форм постійно, де треба:

а. Слови, що закінчуються твердим приголосним, мають кличний відмінок на *-e*: *брате* 82. 150. 167. 243. 306. 310, *Пане Бухмане* 187, *генерале* 307. 308, *гетьмане* 307. 310, *годе* 276, *графе* 145, *доме* 241, *капітане* 252, *крове* 170, *майоре* 228. 243, *молокососе* 211, *Рикове* 234, *світе* 126, *сусіде* 148. 305, *Тадеуше* 15. 145, *тиране* 219, *хаме* 106 і т. ін.

При цьому *г*, *к*, *х*, *н* перед цим *-e* міняються на *ж*, *ч*, *ш*, *щ*: *Боже* 136, *вóроже* 218, *друже* 89. 167. 238. 265. 302. 315, *Петербурже* 62, *земляче* 309, *панотче* 122, *хлопче* 209. 222. 263 і т. ін.

б. Слови, що мають *ж*, *жс*, *ч*, *ш*, *щ* перед закінченням, кінчаться в кличнім відмінкові на *-у*: *бешкетнику* 313, *братьку* 82. 167, *дурнику* 115, *зраднику* 212. 214, *ключнику* 150. 255, *мрійнику* 86, *негіднику* 214, *ножику* 238, *пустиннику* 115, *соколику* 213, *батьку* 322, *дядечку* 208. 210. 211, *дядьку* 209, *маршалку* 304, *паниченьку* 49, *паночку* 93, *Тадеушку* 15, *Яцьку* 263. 287, *брехачу* 151, *шляхтичу* 254, *сину* 261 і т. ін.

в. Слови, що закінчуються на м'яку приголосну та на *-р* мають кличний відмінок на *-ъ*: *блазню* 152, *бранцю* 247, *ведмедю* 115, *Гервазію* 152, *герою* 214, *гультяю* 64, *дурню* 150, *лицарю* 219. 247, *Матвію* 184, *Янкелю* 319 і т. ін.

Наголос в кличнім відмінку звичайно на корінному складі, на кінці слова ніколи не буває.

27. Орудний відмінок однини від слів, що закінчуються на м'яку приголосну або на *ж*, *ч*, *ш*, *щ*, *р*, має закінчення *-ем* (а не *-ъем*): *Віднем* 204, *гнобителем* 191, *жалем* 139. 213, *зятем* 53, *конем* 252, *кораблем* 107, *москалем* 178, *огнем* 242, *півнем* 44, *ясенем* 88, *ножем* 146, *багачем* 193, *каштеляничем* 266, *ключем* 130. 150, *мечем* 11. 175. 190, *плачём* 213, *родичем* 286, *розпачем* 239, *Тадеушем* 166, *шляхтичем* 269, *маршем* 140, *палащем* 104. 269, *дощем* 28. 320, *плащем* 208, *звірем* 116, *тигром* 206, *шинкарем* 105, *гультяєм* 166 і т. ін. Зовсім добре Рильський пише: *вахлярем* 29, але зле: *вахляром* 171.

28. Місцевий відмінок *чолов. роду* має в літературній мові, як і в живій, кілька закінчень:

а. Слови на тверду приголосну закінчуються на *і*: *в-у-*
на-по *бенкеті* 268, *галасі* 66, *гербі* 107, *гніві* 53, *гуморі* 50,
домі 163, *костьолі* 189, *лісі* 146. 172, *листі* 183, *наметі* 97.

113, поклоні 110, реві 238. 276, роздумі 70, столі 148, сурдути 109, тумані 160, часі 52. 64, дворі 46, обширі 200, спорі розпачі 128, плащі 55 і т. п.

б. Слова на м'яку приголосну закінчуються так само на -і (а не на -и, чи -ю, як у західноукраїнськім): на-в-у-по камені 10, коні 109. 158. 159, огні 57, 283, шпиталі 163 і т. ін.

в. г. Слова на ѣ, ѣ, ѣ міняють їх на з, ѣ, с: на-в-у-по березі 156, одязі 6. 163, порозі 9, поверхі 157, поросі 248, русі 196. 323 і т. п.

д. Слова односкладові закінчуються на -у: на-в-у-по бору 130, вітру 47. 90, двору 51, диму 228. 240, дому 150. 274, меду 285, мечу 52, ряду 325, саду 70. 324 і т. ін. Наголос у цих словах постійно на кінцевім -у, чим ці форми й різняться від форми родового на -у, що тут наголошеного -у не мають.

Так само й слова з ѣ, ѣ, ѣ перед закінченням кінчаться на -у: на-в-у-по одягу 268, будинку 55, війську 213, віку 316, вінку 5. 263, ганку 51. 157, горбику 78, замку 148. 165, затишку 77. 79, кубку 50, кутку 137. 162, куточку 106, муріжку 86, мішку 94. 326, піску 13. 135, поєдинку 55, полку 233, порядку 59. 158, садку 88. 134, сеймику 125, Слуцьку 180, смутку 50, току 176, шинку 230, язику 104, верху 80, даху 10. 176, жаху 46, страху 153, шляху 143. 161 і т. п.

е. Односкладові слова на -ї закінчуються на наголошене -ю: на-в-у-по бою 125. 147. 176. 220. 260. 293, гаю 10. 114. 200. 251, краю 6. 56. 39. 105. 220. 322, раю 90. 114 і т. п. Неодноскладові слова на -ї рідко кінчаться на -ю (не акцентоване): в покою 63, по покою 135.

Я часом ці ж односкладові слова на -ї закінчуються на -і, але ненаголошене: на-в-у-по бой 124. 246. 260. 273, гаї 128. 147, двобої 121, краї 261. 276. 278. 319. 326 і т. ін.

Двоскладові чи багатоскладові слова на -ї все кінчаться на -і ненаголошене: на-в-у-по неспокої 117, покої 49, спокої 113, супокої 114. 123 і т. п.

ж. Вплив закінчення давального відмінку на закінчення місцевого дуже сильний в українській мові, а тому й у Рильського маємо закінчення -ові не тільки для назов живих істот, але й для неживих речей: по батькові 316, на графові 296, по звіреві 120, по Косцюшкові 182, по мужеві 89, в убивацеві 262, на брукові 3, в якому вчинкові 173. 267, по видові 142, в-у військові 204. 237, в домові 220, на дубові 288, в замкові 140, при кубкові 265, по лобові 222, у Нюренбергові 189, в порядкові 146, при сміхові 25, в смуткові 54, у статутові 284, в танцеві 325, по трупові 312 і т. ін.

29. Назовний відмінок множини, особливо у слів на -ки, часто має наголос на кінцевому складі: вітрі 113, голосі 98. 116, лані 278, лісі 87. 210, меді 51, поясі 180. 197, сині 317, снігі 99, соколі 113, ставі 199. 215, вовкі

143. 200, голубки 177, козакі 239, колоскі 149, молоткі 161, парубкі 88, скрипки 103, юнакі 278, огні 177, півні 134, стрільці 66. 115, ченці 77 і т. ін.

Слова на *-ин* в довговіковій українській літературній традиції все закінчувалися на *-е*, але Рильський — згідно з новим правописом — закінчує їх на наголошене *-и*: дворяни 106, громадяни 321, краяни 230, міщани 203, селяни 50. 102. 318, сициліяни 158 і т. ін., так само: люди 83. 131. 200 зам. традиційного: люде.

Давнього закінчення *-ове* літературна мова вживаває тільки в однім слові: панове 163. 173; див. іще § 31. Від слова «рукав» множина рукава 318.

30. Найчастіше закінчення родового відмінку множини *-ів*, часто наголошене: боїв 157. 178, борів 200, возів 36, вусів 52, голосів 51, горобців 48, дотепів 48, гультяїв 152, зубів 142, женців 16, індиків 44, кутків 53, кущів 10. 138, лосів 19, ланів 114, мерців 156, москалів 12, олёнів 19, панів 50, псів 25. 46, палашів 162, рукавів 41, снів 5, стрільців 119, 146, тинів 43. 242, ченців 166, чортів 196 і т. ін.

Для слів на м'яку приголосну *-ей*: гостей 98. 126. 130. 133. 140. 151. 189, грошей 50. 178, коней 58. 177, людей 112. 50.

Слова на *-янин* закінчуються на наголошене *-ян*: селян 316. 317. краян 52.

31. Кличний відмінок для «брат» часто в Рильського братове 35. 43. 123. 190. 194. 221. 242. 255. 283. 289, також браті 256 і братя 184.

32. Орудний відмінок множини закінчується на *-ами*, *-ями*, а наголос дуже часто на передостанньому складі: боями 164, ведмедями 251, звірями 114, норцями 115, сніпками 282 і т. п.

Інше закінчення: кіньми 220, людьми 21. 82. 134. 142. 156. 276. (Далі буде).

Проф. Д-р Іван Огієнко.

ГАЇЛКА ПРО ЗЕЛЬМАНА.

Етнографічна студія.

Іде, іде Зельман,
Іде, іде його брат,
Іде Зельманова й братова
Й уся його родина ...

Ось перед нами слова нашої найкращої пісні-гаїлки, що колись широко стелились по селах і містах нашого Поділля, а тепер і тут і там скорою ходою сходять у забуття... нерозгадані. Сходять у забуття пісні, кінчаться „Зельманові

хороводи", а разом із ними кінчиться щось, мов нерозгаданий сфінкс. А той нерозгаданий сфінкс на цілі століття полонив був живу народню душу, наказував дружньо сплітати долоні, забувати всяку журбу й з весняним усміхом кидатись у життєвий танок.

Коли молодіж по наших селах „виводить Зельмана“, старші з заздрістю приглядаються й, задумавшись, сумують за молодими літами. І не дурно! Бо хто хоч раз бачив, як молодь виводить Зельмана, того мусить полонити він своїм здоров'ям, своїм чаром і красою.

Серед наших красних весняних хороводів Зельман займає центральне місце й захопив собою не тільки села, але й міста. Тому не диво, що він став предметом зацікавлення різних учених етнографів, що на всякий лад старались вияснити його значення, хоч до нинішнього дня їм це не вдалося. Ці спроби вияснити йшли в двох головних і противних собі напрямах. Одні вчені, з О. Партицьким на чолі, вияснюють гайлку в дусі школи мітологічної й кажуть, що Зельман—це індійський бог Со-ма, що мав бути найстаршим богом індійців, а разом опікуном молодих дівчат¹.

Приклонник цієї школи, Ксенофонт Сосенко, потонувши зовсім у містичному світі, добачує в Зельмані рештки культу бога-Сонця чи бога-Весни². На його думку, напр., перекрученій зворот гайлки „Panagabu“ (помагайбі) зводиться до індійського: „baṇav-ga-bug“, а „Panagabug Зельман“ рівняється індійській фразі: „baṇav-ga-bug zagataya“. Привабливе те фантастичне індійське море, але й небезпечне, бо скоро можна в ньому пропасті!

Не здивує нас подібне становище О. Партицького й інших, згадавши, що були то часи, коли наша етнографія ставила перші свої кроки, а фольклористи наші займалися народньою творчістю більш з ентузіазму, ніж з потреб чистої науки. І був би Зельман лишився богом... Але доля чи недоля хотіла, що кільканадцять літ пізніше Др. Кайндель³ „відкрив“ дрогобицький документ, а в ньому нашого Зельмана. Згаданий документ видав друком Дм. Венцковський⁴. Для цікавих наведу бодай початок цього документу:

„Actum Drohobyciae die Vigesima sexta Junii. Anno domini Millesimo quinquagesimo quinto.

Oblato Decretu, między Zacie Sławetnym Magistratem u Pospolslwem Miasta Drohobycz, a starozakonnem Zelmanem Wolfowiczem Oycem, Leybą Zelmanowiczem Synem u Wolkiem Beniaszowiczem pozwanem w takowy tenor... Działo się w Zamku Drohobyckim... Zelman Wolfowicz kusznierz

¹ „Правда“ 1867, 69—71; 79; 87—88.

² „Поступ“, рік II, ч.: 4—5, 110—111.

³ „Leipziger Zeitung“ 1892, ч. 226.

⁴ „Прикарпатская Русь“ № 2.

у podług kondycji żydowskiej urodzony, zapomniawszy o przykazaniu Stwory Nieba i Ziemi"...

Дальше документ стверджує, що Зельман у Дрогобицькому повіті був правдивим пострахом. Урядники, міщани й селяни, попавши під його злочинну руку, тяжко бідували. Без окупу ніхто не міг вільно торгувати, він уживав фальшивої ваги, нищив ліси, катував невинних людей, а вдома тримав чарівниць для розпусти й обдурювання темних селян.

А дальше документ пише, що суд: „Zważywszy całe życie Zelmana iak z wielkim Chrzescyan od jednego niewiernego żyda było ucisnieniem, fortuny zdarciem i ustawniczym żez wyłaniem... tego Zelmana tylko śmiercią Szubienicy skazanym być sądzi u aby przez Mistra był obieszony deklaguje"... Отже Зельмана засудили на смерть, але тому, що він був дуже старий, кагал жидівський мав викупити його від смерті за 500 дукатів.

Розуміється, що всім приклонникам „історичної школи” більше промовляв до переконання дрогобицький документ, ніж твердження школи мітичної, тому, тримаючись „історичного” документу, вони скинули Зельмана з його божеського трону й зробили з нього жида-орендаря.

Ім’я Зельмана мішають також з „Zollmann’ом”—митником¹.

Опісля ніхто вже цією темою глибше не цікавився, а спорадичні згадки про нашого героя опиралися на попередніх доказах. Тепер гору взяла гіпотеза про Зельмана, як про жида-орендаря.

Обидві згадані гіпотезі, хоч стоять на зовсім протилежних бігунах, у поступуванні своєму мали одну методу, а саме: апріорність.

Знайшовши бога-Сому чи опісля орендаря, одні й другі вчені почали безоглядно піддавати цим апріорним твердженням усі інші, як побачимо, важні факти. Не перевели вони хоч би поверхової аналізи тексту, злегковажили методу порівняльну, і врешті не звернули уваги й на інші обставини, тісно з гаїлкою зв’язані.

Народ, вияснюючи значення Зельмана, вияснює теж у дусі дрогобицького документу. Переказів цих про Зельмана знає народ дуже багато.

В Настасові, пов. Тернопіль, таке оповідають про Зельмана²: „В давні часи ми, русини, були дуже нещасливі. Пани й жиди цілком над нами запанували, навіть ключі від церкви тримав жид. В однім селі такий ключ від церкви тримав Зельман. На Великдень люди того села поприносили до церкви паску, всю свячене й чекають на Зельмана з ключами. Чекають бідні, вже їдні з голоду, а другі з жалю

¹ „Неділя” 1929, травень

² Матеріали XII, 49—54.

плачуть, а Зельмана як нема, так нема. Вже коло полуоднія люди добре посплакувалися, аж тут їден парубок як не крикне: „Їде, їде Зельман“... З тої радості зложили ту гайлку". Бачимо, що про Зельмана, як жида-орендаря, говорять не тільки етнографи, але й простий народ. Тим самим мимоволі набираємо переконання, що дійсно той жид, потвір дрогобицький, є герой нашої гайлки. Але дивує нас те, що народ ані словом не докоряс Зельманові за свої криви; нема в гайлці згадки ані про церкву, ані про ключа, хоч пісня народня на подібні випадки звичайно реагувала, напр.:

„Нема ксьондза вдома, поїхав до Львова,
Ключі викупляти, церкву відчиняти“...

Чи ж містила б наша гайлка прихованій страх і підхлібство супроти ненависного орендаря, як це деякі твердять? Ні! Це було б незгідне з психологією народної творчості. Пісня — це безпосередній і найширіший вияв людських почувань; коли пісня плаче — плаче душа, коли ж пісня сміється — то тоді сміється й душа.

Не боявся народ співати про Довбуша, хоч за це його карали, не лякався сказати правди Хмельницькому:

„Бодай тебе, Хмелю,
Перша куля не минула“...

не щадив прокльонів на адресу царя Миколи II за те, що:

„Забрав хлопців Карпати здобувати,
А дівчата мусять вік свій діувати“....

то чому мав би відразу ховати правду супроти жида-орендаря?

Чи той дух бунтівничий — вільний, що творив пісні про гайдамаків, про Довбуша, міг рівночасно бути таким рабським, співаючи про Зельмана?

Коли так, бодай поверховно, проаналізуємо зміст нашої гайлки, то вирине багато сумнівів,— і то поважних. Тому треба приглянутись до тексту гайлки й до важніших його варіацій. Найчастіш виступає гайлка в ось-такій формі:

Їде, їде Зельман,
Їде, їде його брат,
Їде Зельманова й братова
І уся його родина.
Помагайбі Зельман,
Помагайбі його брат,
Помагайбі Зельманова й братова
І уся його родина.
За чим прийшов Зельман,
За чим прийшов його брат,
За чим Зельмансьва й братова
І уся його родина?
Ой за паннов Зельман,
Ой за паннов його брат,
Ой за паннов Зельманова й братова
І уся його родина.
На який ґрунт Зельман,
На який ґрунт його брат?

На жидівський Зельман,
На жидівський його брат...
А ми панни не маємо
І на такий ґрунт не даємо.
Ідіть спобі геть!^

Крім ґрунту жидівського, згадується ґрунт: руський, по-півський, хлопський, а вкінці співають:

„А ми панну маємо,
На такий ґрунт даємо”...

Потім уже дівчина переходить до Зельмана.
Варіації тексту:

„Понагдабуг Жельман,
Понагдабуг його брат,
Понагдабуг Жельманова й братова
Й уся його родина.
Чого шука Жельман,
Чого шука його брат?...
Панни шука Жельман,
Панни шука його брат...
На який хліб Жельман,
На який хліб його брат?...”

На останнє питання відповідають, що беруть дівчину на хліб: вівсяний, ячмінний, житній, пшеничний...

Панну віддають, звичайно, на хліб пшеничний. В Городенці співають, що Зельман приїхав по „гречну панну”, а віддають її звичайно на ґрунт руський.

В деяких околицях на Поділлі виводять гайлку так, що дівчині зав'язують очі й називають її „панною Зельман”¹. Такий спосіб виводження гайлки подає Я. Головацький². Для нас цікава тут та обставина, що в гайлці бере участь старша жінка, представляючи матір „панни Зельман”. Видно, що гайлка належала давніше також до старших, а не тільки до молоді.

В Опатові (Кельце) гайлка носить назву „Pan Zelman”³, а на Холмщині збираються по Вечірні дівчата, беруться за руки й співають про Зельмана „доброго пана”⁴. І як можна погодити „доброго пана”, „гречну панну”, „пшеничний хліб” і „русський ґрунт” з дрогобицьким жидовином-потворою?! Коли „гречна панна” дістается в руки Зельмана, то дістается, властиво, на „пшеничний хліб” чи на „русський ґрунт”. Отже виходило б, що Зельман вигодуваний пшеничним хлібом, а походить „з руського ґрунту”, а не... жидівського! (Кінець буде).

М-р Володимир Решетуха.

¹ „Матеріали до української етнографії” XII, 49-54.

² „Труди” III, 53—56.

Народні пісні Гал. і Угор. Руси I—II, 93—94.

³ „Lud”, s. II, 170.

⁴ Kolberg: Chełmskie 137.

УКРАЇНСЬКА АРХІТЕКТУРА.

Короткий історичний нарис¹.

1. Вступ.

У всіх народів за всі часи виявлявся великий нахил до мистецької творчості, — до постійного змагання творити нові форми мистецького вислову. Одною з галузів такої творчості є архітектура. Повстала вона з невдоволення людини тими формами й засобами захисту, що дає їй природа. Виявляється вона в уміlostі організувати простір так, щоб досягти даної мети, а разом із тим задовольнити вимоги краси. Гармонія між метою й виконанням у будівлях формах є суттю архітектури. З часом змінялися цілі організації простору, змінялися її підстави під впливом різних чинників, відповідно до чого змінявся й характер архітектури. Певна окреслена ціль і організаційна система створили якийсь дивовижний для нас характер єгипетських святинь. Інша ціль, інший устрій суспільства, зміна організаційної системи, інший характер місцевости, інші кліматичні умовини й т. інш. створили нам Партенон, амфітеатри, середньовічні фортеці й т. ін. Без якоїсь виразно окресленої цілі не було б архітектури, бо не було б причин, що довели до повстання її.

Первісне християнство, як ідея надзвичайно приста й висока, утворило храм дуже простого й ясного стилю — базиліку. Пізніше, коли християнство стало державною вірою в Візантії й східні царі почали вважатися представниками Бога на землі, а цілий придворний церемоніял, убрання й оточення архітектонічне були пристосовані до того, щоб викликати в глядачах подив і страх святий, ідея храма виллялась у відповідній формі й стилі з банею на горі.

Коли ідея християнства вже міцно засіла в душах народів Західної Європи й навіть викликала Хрестові Походи для визволення Єрусалиму від магометан, то мрії ті напружили всі духовні сили тих народів до такого найвищого ступеня, що дали один із найкращих архітектурних стилів — готицький.

В наші часи ми свідки творення нової архітектури в стилі так званого „раціоналізму“ або „конструктивізму“, що з'явився під великим напруженням сил філантропійно-суспільних, щоб якнайшвидше заспокоїти післявоєнний мешканевий голод, розвиваючи масову продукцію дешевих і вигідних помешкань². Новим духом перейнялися вже майже всі народи, і спільними силами розвивають цю нову систему будівництва й новий стиль архітектурний. Навіть такий кон-

¹ Нарис науково-популярний для ширшого громадянства.

² Розвитку його в великій мірі сприяло широке застосування в будівництві цементу та заліза за останніх 50 років, а також вплив мальярів - кубістів та абстракціоністів, що реалізують красу через гру мас та інші вартості.

сервативний народ, як японці ступнево залишають свою традиційну й оригінальну архітектуру, і починають будувати нові domi в новому стилі й з новочасних матеріалів.

Тут слід зазначити, що перші сліди мистецької творчості, а в тому й архітектурної, в кожного народу сягають глибокої старовини; вони набирають вироблених форм і стилю тільки тоді, коли народи стали жити осіло й почали витворювати свої власні культури, що про них маємо уявлення з тих пам'яток, які (частинно) залишились до наших часів. Різні культури виробили різні форми й стиль архітектурного мистецтва. Як народня культура, так і мистецтво підлягають певним впливам інших народів, особливо культурніших, і тут ідуть широкою течією так звані культурні позички, наслідування. Народ, що не втратив своєї творчої сили, не тільки нічого не тратить від таких позичок, а ще більше зміцнює ними свою рідну культуру, перетворює чуже добрe в своє рідне, самобутнe, пристосовуючи його до свого смаку, хисту й потреб. А тому нема нічого дивного, що коли в тій чи тій нації зародиться яка велика ідея в царині архітектурного мистецтва, вона швидко знаходить відгук у інших народів, і повстae новий напрямок ув архітектурі, а то й новий стиль, що має свої методи й свою форму будівництва, і що в деталях у кожного народу має свої власні прикмети, властиві тільки йому. Про деякі стилі, як, наприклад, романський, трудно навіть сказати, де й серед якого народу він уперше повстав, хоч його однаково наслідували народи не тільки Європи, але й інших частин світу, і він залишив по собі цілу низку пишних будов у Франції, Німеччині, Італії і в ін. народів.

Україна в минулому так само переживала різні моменти й різні громадські та громадянські настрої, і сліди їхні також відбилися на архітектурних пам'ятках, що дійшли до нас і залишились нам у спадщину від її колишнього славного минулого. Про історію тієї архітектури в загальних рисах і хочемо розповісти тут, відсилаючи тих, що хотіли б докладніш ознайомитись із цим питанням, до відповідних наукових праць, указаних наприкінці цієї статті.

Правда, наше стародавнє будівництво науково ще мало досліджене, і перед істориком української архітектури стоїть не легке завдання всебічного її досліду, алe вже тепер, на основі тих археологічних знайдок, що їх удалось знайти до цього часу, а також на підставі звісток чужоземних письменників, з певністю стверджено, що архітектурне будівництво в нас ув Україні-Русі існувало ще з незапам'ятних часів; у можному разі задовго перед прийняттям християнства воно досягло вже досить високого рівня (особливо в будівництві дерев'яному), виробивши своєрідні способи та самобутні форми. Докладна знайомість із пам'ятниками мистецтва вка-

зує, що наші будови не були подібні до будівель близьких чи далеких наших сусідів, але, як витвори тієї ж доби, вони мали деякі спільні з ними риси, бо Русь - Україна постійно жила живими зв'язками з тими народами. До того ж український народ жив на межі двох великих культур: Сходу й Заходу, що, йдучи через українські землі, знайшли тут відповідний ґрунт для свого поширення, а тому немає нічого дивного, що на нашій архітектурі досліджено сильніші чи слабіші сліди як східніх так і західніх впливів.

Найстаршими були впливи Малої Азії (Асирія, Аравія¹, Персія, Індія й інш.), а пізніше візантійський, що сильно поширився в Україні - Русі з прийняттям офіційного християнства. Найслабшим впливом, хоч і помітним, був вплив скандинавів (вони присилали в Україну вояовників, особливо ж зброю, що прикрашувалась плетінковим орнаментом). Ці впливи відбились на збережених пам'ятках із часів переважно поганської та християнської доби до татарських наїздів, а по них почали прокладати широкий шлях в Україну впливи Західньої Європи з її стилями романським, готицьким, бароко, ампір і т. інш. З різних сторін приходили в Україну зразки мистецької творчості, і наші предки мали можливість широко користати зо всіх скарбниць світу.

Питоме українському народові за тих часів будівниче мистецтво проте не гинуло, а під натиском чужосторонніх впливів помалу усувалося з міст на села, де ще жили традиції старовини й консервувались старі форми життя, віри і т. ін., і там плéкалась народня архітектура, розвиваючись далі й творячи нові цінності, що з свого боку впливали на архітектуру українських міст.

Архітектура міст, переймаючи чужі взірці сильнішої мистецької творчості, перетравлює й перероблює їх, пристосовуючись до своїх потреб і смаку, і тим вносячи в світову культуру нові скарби архітектурних відмін і типів з чисто українськими прикметами.

2. Поганська доба.

З часів поганської доби в Україні не залишилось жодних пам'ятників архітектури. Про характер тієї архітектури ми знаємо тільки від тогочасних письменників візантійських (Прокопій і т. ін.) та арабських (Ібн - Дуст, Ібн - Фацлан і т. ін.), які подорожували по Україні й записали, що слов'яни жили в дебелих „хижах“, будованих із хворосту й обмазуваних глиною, як і до цього часу подекуди будують в Україні. В деяких місцевостях України замість цих „хиж“ будували землянки.

¹ Арабський вплив прийшов разом із виробами арабського золотарства, що привозилось в Україну взамін за сирівці. Найсильніший він був у VIII ст., а вже на грані IX ст. слабше.

Арабський письменник Ібн-Дуст так описує ці землянки: „В землі слов'ян такий великий холод, що кожен із них викопує собі щось на взір пивниці, покриває її дерев'яною шпичною покрівлею, що бачимо на християнських храмах, а на цю покрівлю нагортає землю. У такі пивниці переселюються слов'яни з усією родиною, і, набравши дров та каміння, розпікають останнє до червоного. Коли ж каміння розпечеться, поливають його водою, з чого витворюється пара, і всі в землянці скидають одежду. В такому житлі залишаються до весни”. Ібн-Дуст не каже, котрі саме українські племена користувалися такими землянками. Припускають, що то були деревляни.

Археологічні розкопки (В. Хвойка, В. Городцова, Н. Макаренка та інш.) в різних містах України цілком підтвердили існування колишніх землянок-хат, що знаходились звичайно в великому числі близько одна до одної по краях спадів глибоких ярів, де ними течуть річки або потічки. Знайдені землянки-хати мали в плані форму прямокутника, довжиною 4 - 7 метрів і ширину 3-4 метри (городище „Шаргород“ Васильк. пов.) або квадратові на $4\frac{1}{2}$ метри (городище „Манастирище“ Роменського повіту). Ті хати частинно вкопувались у землю на глибину 1 метра й більше, а частинно підіймались над поверхнею землі. Стіни були дерев'яні, обмазані глиною з слідами побілки, а в середині хати мали печі, ліплени з глини або землі. В деяких хатах знайдено попід стінами лави й піл із незнятої ґрунтової землі на 0,35 метр. вище долівки.

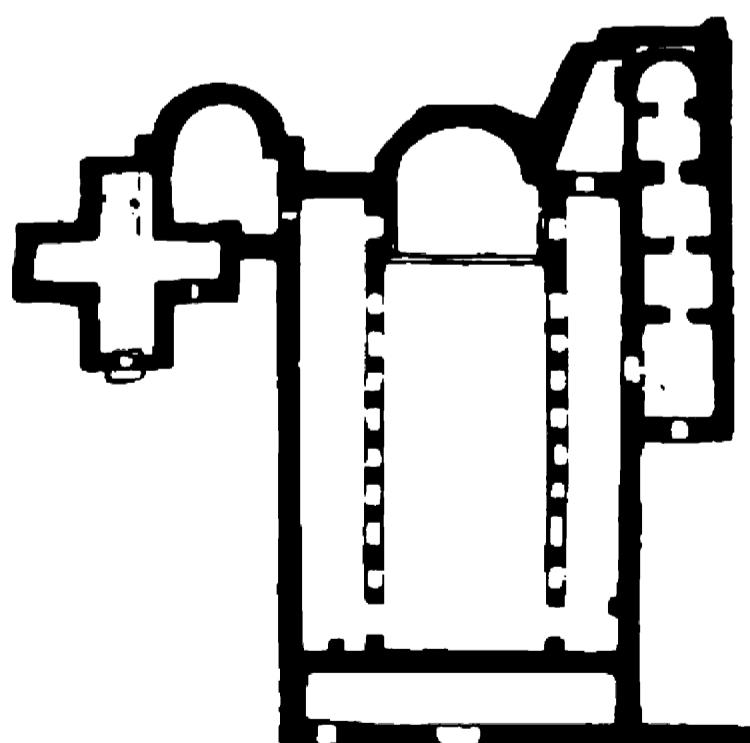
Деякі побічні дані, як, наприклад, археологічні знахідки пам'ятників різьбарства, зображення на Трояновій колоні в Римі осель даків (споріднене з слов'янами плем'я, що мешкало в долішній частині Дунаю), оповідання подорожників і т. ін. вказують на те, що вже за часів поганської доби існувало в Україні будівництво дерев'яне. На різьбарських зображеннях Троянової колони в Римі бачимо оселі даків з дерев'яними будинками навіть на кілька поверхів серед великих дворів, обнесених частоколом (див. мал. ч. 1). У дворі стояли господарські будинки: стайні, стодоли, шпіхліри і т. ін., теж із дерева. Подібні до будинків даків були, напевно, і будинки наших предків. Будинки були різні, залежно від того, кому вони належали: заможним чи бідним. Бідніші мали хати з однієї „хліті“ або „зрубу“, де не булò

1. Поганська доба. Будинок даків.

ні комина, ні вікон, а світло входило й дим виходив тільки через двері. Заможніші будували собі по дві „кліті“: теплу з піччю й холодну без печі, — для перебування в літі. Ці будинки звалися „палатами“ або „хоромами“. Нерідко ці хороми піднімались на два поверхи, при чому в долішньому (перший поверх) були „підкліті“ або „клітини“ (комори), а в горішньому поверсі містилась властва домівка, — одрина або спальня, що мала вікна. Нерідко було й відкрите „крильце“ на поверсі, на зразок теперішнього балкона. Траплявся й третій поверх „з теремом“ або „світлицею“, а над цілим будинком піднімалась сторожева башта. Дахи були високі й двохспадові, при чому горішній хребет його закінчувався мальованим гребнем, що його звали „князьком“. Кінці „князька“ оздоблювано різбленими орнаментами в формі сонця або кінської голови. Дахи крито соломою або гонтою. Тут уже можна говорити про первопочини архітектурного дерев'яного мистецтва в Україні, що пізніше, певне, вплинуло й на будівництво наших церков. Крім дерев'яного будівництва існувало за часів поганської доби й кам'яне. Так, літопис згадує про кам'яний „Ольгін двір“ у Києві, а також у Вишгороді з IX століття, а розкопки в околицях Десятинної церкви в Києві виказали сліди фундаментів якоїсь нецерковної будови. Там же знайдено й остатки мармурової візерункової долівки. Стіни теремів покривались плахтами та килимами, а стелі розмальовувались на різні фантастичні узори.

Кам'яне будівництво шукало за взір безумовно удосконаленіших зразків, і тут, певне, відіграли визначну роль старі культурні осередки на українських землях, — „грецькі колонії“ на берегах Чорного моря (Херсонес, Ольвія і т. ін.).

2. План базиліки VII ст. по Р. Х а ліворуч — баптистерій.

При розкопках Херсонеса знайдено фундаменти 27 церков і каплиць із старохристиянського будівництва. Найбільш розкопано базилік римського типу, що свого часу були широко розповсюджені на Сході (див., напр., малюнок ч. 2). Крім базилік знайдено багато церков на взір так зв. „грецького хреста“, з них найстарша була центрального типу й походила з кінця IV або початку V-го ст. (див. мал. ч. 3). Разом із цими двома типами був іще й посередній поміж базилікою й центральною будовою з апсидою зо сходу з VI ст., а з ньо-

ральною будовою з апсидою зо сходу з VI ст., а з ньо-

3. План найстарішої хришто-
тотої Церкви в Херсонесі IV-V
ст.

(Далі буде).

го, як припускають де-які дослідники, й витворився пізніше часто вживаний за християнсько-старокнязівської доби тип трьохнавної церкви з трьома чи чотирма поперечними навами (кораблями) і з трьома апсидами зо сходу (див. мал. ч. 4).

4. План хрища-
тої церкви VI
ст. з апсидою
зо сходу, про-
totip трьохнав-
них церков.

Інж. Опанас Нестеренко.

АРХЕОЛОГІЯ ЕВХАРИСТИЧНОГО КУЛЬТУ.

II.

Евхаристія в малюваннях Римських Ката콤б.

В попередньому нарисі ми подали писані джерела, що висвітлюють Культ Євхаристії за перші віки християнства. Тепер переходимо до огляду не менше важливих і не менше переконливих, як письменні, джерел, що виявляють образніш і зворушливіш безмежну віру перших християн, їх глибоке духовне сприйняття основної християнської ідеї,— переходимо до документів археологічних, переконливих свою простотою й наглядністю, що не потребують спеціального підходу для свого зрозуміння. Малювання Римських Ката콤б— цього центру духовного життя Християнської Церкви епохи переслідувань,— дають багатющий і дуже вдячний матеріал для археолога, що вивчає взагалі християнські древності, або особливо того, що прагне піznати Євхаристичний бік життя Церкви.

Перше, ніж приступити до самого предмету цієї статті, попильну коротесенько схарактеризувати те, що тепер являється священним музеєм, релікварієм християнства, пам'яткою минулого, а за перших віків, за час кровавих переслідувань було місцем захисту і для живих, і для мертвих, що об'єднувало розсіяну громаду давніх християн,— Римські Ката콤би. Римські Ката콤би, названі вже в XVI-м віці

„Підземним Римом“ (такі великі були вони!) — це дуже численні підземні галереї й крипти, що щільним колом оточували давній Рим. Повстали вони не відразу, а ступнево, за перші три віки, за час повного безправ'я Християнської Церкви. Напочатку це окремі підземні гробниці багатих християнських родин, а згодом — це громадські підземні гробниці й цвинтарі. Це місто мертвих, але місто, щільно зв'язане з живими, що вірували в безсмертя душі, воскресення з мертвих і в будуче вічне блаженство. Релігійне життя зв'язувало в Церкві мертвих і живих, і зв'язок цей був не тільки духовий, — він був реальний, і виявлявся в культі померлих — в невпиннім їх згадуванні, в молитвах на гробах (не тільки родичів, близьких). Усі великі й видатні святкові дні в Церкві святкувалися разом із спочиблими.

Ось тому не дивна буде й служба мистецтва культу померлих, що виявилась в прикрашенні малюваннями стін та стель численних галерій і крипт Римських Катакомб. Християни прикрашували доми померлих так само пильно, як і свої власні. Напочатку малювання Катакомб не різнилось від малювання приватних домів (воно було головно декоративне), а згодом воно набуло особливого змісту, відповідного до місця й ідей, з ним сполучених.

Тут саме собою повстає питання: що може бути спільногом поміж Культом Євхаристії та Римськими Катакомбами? Чому іконографія Євхаристії являється сюжетом малювання Катакомб, місця вічного впокоєння перших християн? Відповідь на ці питання дає й Св. Євангелія, й Св. Мужі Апостольські, і Св. Отці й Учителі Церкви, і тексти Літургій, і тексти чинів Похорону (східніх і західніх). Вінець сподівань християн усіх часів — воскресення з мертвих, вічне життя й вічне щастя з Христом. Запорука цього вічного життя й цього небесного щастя — Причастя Св. Тіла й Св. Крові Христової. Сам Спаситель сказав: „Поправді, поправді кажу вам: коли не будете споживати тіла Сина людського й пити крові Його, не будете мати в собі життя. Хто споживає тіло Мое і п'є кров Мою, той має життя вічне, і Я воскрешу його останнього дня“¹. Цей уривок із Євангелії читається в чині Похорону майже по всіх обрядах. Св. Ігнатій Богоносець зве Св. Євхаристію „засобом проти смерті, лікарством безсмертя“ (ἐπίστασθε τοῦ οὐρανοῦ ἀποτάσσειν, φάρμακον ἀναγεῖσθαι)², Св. Климент Олександрійський — „дорогою вічного життя“ (ἐπέδια τοῦ οὐρανοῦ)³, Св. Іриней Ліонський — „надією воскресення до вічного життя“ (τῇ εἰλπίᾳ τῆς εἰς ζωὴν ὀυρανού ἀπειλεῖσθαι)⁴, в анафорі Серапіона Тмуїтського (IV в.) Євхаристія названа

¹ Іоан, VI. 53—54.

² Лист до Еф. 20; за Функом, ст. 190.

³ Стромати, I, I, Migne: P. G. VIII, col. 691.

⁴ Против єрес., IV, 18, 5, Migne, VII, col. 1027.

2. Малюнок риби, з початку 11 віку; з крипти Люцини.
Див. ст. 163.

3. Малюнок риби, з початку 11 в.; з крипти Люцини.
Див. ст. 163.

4. Триніжок з хлібом і рибою на фресках у криптах Таїнств.
Див. ст. 166.

5. Євхаристична трапеза — чудесне пагодування народу хлібом;
мал. у криптах Таїнств. Див. ст. 166.

6. Трапеза семи учнів. Мал. у Катакомбах Калікста. Див. ст. 167.

Чудо геретворення води вино на весіллі в Кані Галилейській; мел. у Катакомбах Петра й Марцелліна. Див. ст. 168.

8. Чудесне перетворення води в вино; мал. у Катакомбах
Петра й Марцелліна. Див. ст. 168.

9. Переломнення хліба, мал. у Capella graeca. Див. ст. 170.

10. Малюнок Явли чи трапези, у Катакомбах
Св. Петра й Марцелліна. Див. ст. 170.

„лікарством життя“ (φάρμακον ζωής)¹. В Літургії VIII книги Апостольських Постанов сказано, що причастя дає причасникові „вічне життя“ (ζωή χάισμον)², подібні ж окреслення знаходимо в Літургії Св. Якова³, в Літургії Св. Василя Великого теж сказано, що Причастя дається для осягнення „миlosti й ласки зо всіма святыми“ (Εἰλεῖται ως ύδρις ψευτὴ πάντων τῶν ἁγίων)⁴, а за Літургією Св. Марка — „на участь у блаженстві вічного життя й нетління“ (εἰς κοινωνίαν ωραίων ζωῆς οἰώνων καὶ ἀφθαρτῶν)⁵. В Сирійській Літургії Св. Афанасія, що має свою основу в Антіохійській, Евхаристичні елементи названо „Тілом, що зберігає нетлінність на віки вічні“, й „Чашею, запорукою будучого насліддя на віки вічні“ (*Corpus praestans incorruptibilitatem futuram in saecula saeculorum — Galix arrha bonis haereditatis futurae in saecula saeculorum*)⁶. В Мозарабській Літургії священик виголошує про причастя: „Святе Святих, і з'єднання з Тілом досягається спожиттям і питтям для прощення (гріхів) і спочилим вірним на (вічний) спокій“ (*Sancta Sanctis, et conjunctio Corporis Domini nostri Iesu Christi sit sumentibus et potantibus nobis ad veniam et defunctis fidelibus praestetur ad reuictum*)⁷.

Як бачимо, тісний зв'язок Культу Евхаристії й культу спочилих міцно закоренився майже з перших десятиліть Християнства й продовжується до нашого часу.

Малювання Евхаристії в Римських Катакомбах залежало від особливого положення давньої Церкви, а в зв'язку з цим від особливого настрою вірних до тих предметів, що були за „Святе Святих“ цілого християнського культу. Церква, ховавшись у підпіллі, ховала не тільки зовнішні прояви свого життя, але й внутрішні, — свої догми, свій культ, відкриваючи тайни свого вірування й культу тільки вірним. До III-го віку в Церкві обов'язувала всіх *disciplina arcana*, чи — тайна внутрішнього життя Церкви. Це, головним чином, і стало причиною розвитку в християнськім мистецтві символіки, а в данім випадку — символічного малювання Евхаристії.

Малювання Римських Катакомб дають різноманітний матеріал для того, хто вивчає іконографію Св. Евхаристії. Всі малюнки, що присвячені Евхаристії, можна поділити на дві основні групи: 1. малюнки символічні та 2. малюнки алгоритичні; ці другі в свою чергу можна поділити на: а. оперті на сюжетах із Старого Завіту й б. з Нового.

Найбільш поширений символ Евхаристії — це малюнок риби, що знаний у Римських Катакомбах уже перед

¹ Див. Krieger Bess: Zeitschr. f. Kirchengeschichte, XX, №12; пор. Rauschen, 31.

² Брайтман: Liturgies Eastern and Western, I, 21.

³ Ibid., ст. 54.

⁴ Ibid., ст. 330.

⁵ Ibid., ст. 134.

⁶ Baumstark: Oriens Christianus, II, 108 sq.; 110 sq.

⁷ Migne, LXXXV, col. 119.

III віком. Треба сказати, що малюнок риби не є спеціальний і виключний символ Евхаристії. Це й пояснює надзвичайне поширення в давній Церкві цього символу: Його вживають, як метафори, й Отці Церкви, і церковні письменники¹, він фігурує в археологічних пам'ятках, як малюнок і як напис, що має особливе таємне значення, ясне для втасманичених і незрозуміле профанам (Див. мал. 1).

Символ риби не чисто християнського походження. Відомий німецький учений F. Dölger у своїй капітальній праці під назв.: IXΘΥΣ. Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit, починає свій дослід гіпотезою про індійське походження християнського символа риби, а потім розповідає про його існування в різних поганських культах (культ Сивілли. Вавилону й т. інш.). Але в

I. Надгробок (у Ватикані) з символічним малюнком риби.

наше завдання не входить дослід повстання цього символу. Скажемо тільки, що без сумніву грецьке слово ΙΧΘΥΣ, що визначає рибу, це п'ятибуквенный акrostих такого виразу: Ιησοῦς Χριστος Τούς Θεούς Σωτήρ — Ісус Христос, Син Божий, Спаситель.

Сам зміст акrostиха ΙΧΘΥΣ показує, що риба насамперед символізувала Христа. Образна ж мова Св. Письма й церковних письменників дає всебічне виявлення символічного значення риби — Христа, з прикметами людини, бо людське життя — це море бурхливе, де люди як риби², і Христос, прийнявши подобу людську, став рибою в життєвім морі; Христа — Спасителя людства, як риби, що Товія спіймав у Тигрі і що стала спасеним засобом, який звільнив

¹ Гертулліан (в De bapt., 1) каже: „Nos pisciculi secundum ΙΧΘΥΝ... in qua baseinur“: Климент Олександрийський (у Faedag., III, 106) пропонує християнам вирізати на перснях малюнок риби; один анонімний африканський автор, у своїм творі п. з.: „De promissionibus et praedictionibus Dei“ (Migne, P. L., 51, col. 816), каже: „Ιχθύς, Namque latine pisces, sacris litteris, maiores nostri interpretati sunt hoc ex si-

Сару від демонів і дав прозріння Товійному батькові³; Христа, що дав людству спасенне хрещення⁴, і, нарешті, Христа, що став споживою людини в Евхаристії. Зовсім ясний і зрозумілий стає той факт, що риба, яка символічно уявляє Христа, стала правити разом із тим і за символ Найвищого, Найсвятішого Таїнства Церкви — Таїнства Евхаристії. Тіло Христове, що вірні приймають у Таїнстві, малювалось в Іконографії як риба. Риба фігурує на фресках, барельєфах і саркофагах Римських Катакомб у безмежному числі: то як окремі фрагменти декоративного характеру, то як спеціальні образи — алегорії. Ми не будемо перераховувати всіх фресок у Катакомбах із малюнком риби, — спинимось тільки на двох рибах, що мають безсумнівне Евхаристичне значення. Вони знайдені в відомій крипті Люцини; малюнкі ці, — як твердить Монсенйор І. Вільперт⁵, — дуже давні, походження їхнє треба віднести на початок II віку. (див. мал. 2 і 3).

На спині риб, чи, як твердить Вільперт, коло риб, стоять прозорі начиння зеленоватого кольору, наповнені червоним плином; на однім начинні лежить 6, на другім 5 хлібів з вирізаним знаком хреста на них. В цих малюнках бачимо з'єднання подвійної символіки: риби — Тіла Христового й хліба з реалістичним представленням елементів Причастя — хліба й вина. Мартін⁶ уважає, що ці малюнки згодом передав у літературній формі Бл. Ієронім, що підтверджував звичай у давніх християн — носити в кошику Тіло Христове, а в склянім начинні — Його Кров: „*Nihil illo ditius, qui corpus Domini in canistro vimineo, et sanguinem portat in vitro?*”⁷ Підтвердженням подвійності символіки Хри-

byllinis verbis colligentes, quod est: Jesus Christus Filius Dei Salvator, piscis in sua passione decocetus...

Бл. Августин дає докладніше вяснення (*In Joh. Tract.*, 123, *Migne*, 35, col. 1966): „*Piscis assus, Christus est passus. Ipse est et panis, qui de coelo descendit (Johann., 6, 41). Huic incorporatur ecclesia ad participandam beatitudinem sempiternam. Propterea dictum est, afferte de piscibus quos apprehendistis nunc, ut omnes, qui hanc spem gerimus per illum septenarium numerum discipolorum, per quem potest hoc loco nostra universitas intelligi figurata, tanto Sacramento nos communicare possemus, et eidem beatitudini sociari.*”

² „*Ubique mare saeculum lugimus*” (*Optat Milev.* *De Schismate Donatistarum*, III, *Contra Parmenidem*, c. 2), потім у Амвросія (*IV, in Luc.* V), Григорія Вел. (*Hom. in Ev. II, XXIV*), Оригена (*Hom. in Matth. XIII, 10*) і т. ін.

³ Опрат Мілевський (*De Schism. Donat.*, *Contra Parmen.*, c. 2), Бл. Августин (*Serm. IV, De S. S. apost. Petro et Paulo, Tract. CXXIII in Ioann.*).

⁴ Оріентій, Еп. Ельвірський (450): „*Piscis natus aquis, auctor baptismatis ipse est*” (*Commonit.*); Опрат Мілевський: „*Hie est piscis, qui in baptismate per invocationem fontalibus undis inseritur, ut quae aqua fuerat, a pisce et eliam piscina vocetur*” (*De Schismate Donatistarum*, III, 2).

⁵ *Die Malereien der Katakomben Roms*. Freiburg i. B., 1903, ст. 288.

⁶ *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, Paris, 1865, ст. 246.

ста (як риби й хліба) можуть бути й слова Павліна Нолакського: „*Video congregatos ita distincte per accubitus ordinari, et profluis omnes saturari cibis, ut ante oculos evangelicae benedictionis utertas, eorumque populorum imago versetur, quos quinque panibus et duobus piscibus panis ipse verus et aquae vivae pisces Christus implevit*”¹.

Для алегоричного змалювання Євхаристії сюжети дало Св. Письмо Старого й Нового Завіту. Правда, з Старого Завіту давні християнські мистці не багато взяли матеріалу для алегоричного представлення Євхаристії, хоч взагалі сюжети історичного характеру в Римських Катакомбах досить численні. Два сюжети з Старого Завіту правлять за алегорію Євхаристії: 1. Манна небесна і 2. Даниїл у лев'ячому рові.

Основою для першої алегорії служать слова Св. Євангелиста Іоана: Це хліб, що сходить з неба; не так, як батьки ваші їли манну й померли, — хто споживає хліб цей, житиме вічно (VI. 50). Манна зображає Євхаристію, власне не як насищування народу, а як Таїнство. В Римських Катакомбах знаходяться дві фрески, що змальовують манну — символ Євхаристії: одна в Катакомбах Прісцілли, а друга — в Катакомбах Каллікста. На обох фресках подано Мойсея, при чому він цілий уміщений не окремо, а поруч інших Євхаристичних символів. Цей власне факт і підтверджує Євхаристичне значення старозавітного сюжету.

Малюнок Даниїла в лев'ячому рові поданий у Катакомбах у дуже простій композиції. Звичайний малюнок — Даниїл стоїть посеред двох левів, а на деяких фресках, крім того, подано ще пророка Авакума, що з Божого наказу приносить іжу Даниїлові. Власне цей малюнок можна пояснювати, як алегоричний натяк коли не безпосередньо на Євхаристію, то на звичай за час переслідувань, коли диякони носили вірним до в'язниць хліб і Св. Причастя.

Ширше представлена Євхаристія в сюжетах Нового Завіту. Для іконографічного змалювання Євхаристії давні християнські мистці вибрали такі сюжети: 1. чудесне нагодування хлібом і рибою, 2. трапеза Ісуса Христа з учнями на Тиверіадськім озері, і 3. чудесне перетворення води в вино на весіллі в Кані Галилейській.

Основою для первого сюжету — чудесне нагодування — правлять оці місця з Нового Завіту: I: Матвія XIV. 16-21, Марка VI. 38-44, Луки IX. 13-17, Іоана VI. 9-13; II: Матвія XV. 32-38, Марка VIII. 5-9. ²

¹ Ер. XIII, п. II, АФ Раїштаєв. Migne, XI, col. 213.

² Основуючись на цих текстах, Ориген (Hom. XII, In Genes.) уважає, що це чудо являється натяком на Євхаристію. Відомий поет Пруденцій так само чудесне нагодування вважає за символ Євхаристії, див. його вірші з Апотеози, вірш 736, Migne, LXIX, col. 980.

І. Матвія XIV. 16-21:

„16: Але Ісус сказав їм: не треба їм іти; ви дайте їм їсти.
17: Вони ж кажуть Йому: у нас тут тільки п'ять хлібів і дві риби. 18: Він же сказав: принесіть їх Мені сюди. 19: І наказавши народові злягти на траві, і, взявши п'ять хлібів і дві риби, зглянувши на небо, поблагословив, і, переломивши (λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἔπιθητας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησε καὶ κλάσας), дав хліби учням, а учні народові. 20: І їли всі й наситились; і набрали полішених кусків дванадцять кошів (δέκατα κοφύτα) повних. 21: А тих, що їли, було коло п'яти тисяч (πεντακισχιλίων) люда, окрім жінок і дітей”.

Луки IX. 13-17:

„13: А Він сказав їм: ви дайте їм їсти. Вони ж сказали: у нас нема більше п'яти хлібів і двох риб (πέντε ἄρτους καὶ δύο ἔπιθητας); хіба піти нам купити їжи для всіх цих людей? 14: Бо їх було коло п'яти тисяч люда. Він же сказав учням Своїм: розсадіть їх рядами по п'ятidesяти. 15: І зробили так, і розсадили всіх. 16: Він же, взявши п'ять хлібів і дві риби, і глянувши на небо, поблагословив їх, переломив (λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἔπιθητας ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησε αὐτοὺς καὶ κλάσας) і дав учням, щоб роздали народу. 17: І їли, й наситились всі: і позосталих у них кусків набрано дванадцять кошів”.

Марка VI. 38-44:

„38: Він же спитав їх: скільки у вас хлібів? підіть, і погляньте. Вони, довідавши, сказали: п'ять (хлібів) і дві риби (πέντε, καὶ δύο ἔπιθητα). 39: Тоді наказав їм розсадити всіх відділами на зеленій траві. 40: І сіли рядами по сто й по п'ятдесят. 41: Узявши Він п'ять хлібів і дві риби (τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἔπιθητας), глянувши на небо; поблагословив і переломив хліби (εὐλόγησε καὶ κλάσας τοὺς ἄρτους) і дав учням Своїм, щоб вони роздали їм; і дві риби (τοὺς δύο ἔπιθητας) поділив на всіх. 42: І їли всі й наситились. 43: І набрали кусків хліба й остатків від риб дванадцять повних кошів (δέκατα κοφύτα πλήρεις).”

Іоана VI. 9-13:

„9: Тут є в одного хлопчика п'ять хлібів ячмінних (πέντε ἄρτους κριθίνους) і дві риби; але що це для так багатьох? 10: Ісус сказав: накажіть їм злягти. Було ж на тім місці багато трави. І так злягло людей числом коло п'яти тисяч (πεντακισχιλίων). 11: Ісус, узявши хліби й подякуувавши (Ἐλάζε δε τοὺς ἄρτους... καὶ εὐχαριστήσας), роздав учням, а учні зляглим, також і риби, скільки хто хотів. 12: І коли наситились, то сказав учням Своїм: позбирайте позосталі куски, щоб нічого не пропало. 13: І зібрали, і наповнили дванадцять кошів (δέκατα κοφύτα) кусками від п'яти ячмінних хлібів (πέντε ἄρτου τοῦ κριθίνου), полишеними від тих, що їли”.

ІI. Матвія XV. 32-38:

„32: Ісус же, прикладавши учнів Своїх, сказав їм: жаль мені народу, що вже три дні знаходитьсья при Мені, й нема їм чого їсти; відпустити ж іх без їжі не хочу, щоб не ослабли в дорозі. 33: І говорять Йому учні Його: звідки нам узяти в пустині стільки хлібів, щоб нагодувати стільки народу. 34: Говорить їм Ісус: Скільки у вас хлібів? Вони ж сказали: сім і небагато рибок (*έπτά καὶ ὥδη ἑπτή μύγδαλης*). 35: Тоді звелів народові злягти на землю. 36: І, взявши сім хлібів і риби, подякувавши, переломив (*έπτά ἡρτοὺς καὶ τοὺς ἐχθύας εὐχαριστήσας ἔκλαζε*) і дав учням Своїм, а учні народу. 37: І їли всі й наситились, і набрали позосталих кусків сім кошів повних (*έπτα τετράς τέληρεις*). 38: А тих, що їли, було чотири тисячі люда (*τετρακισχιλιοί ἄνθρες*), крім жінок і дітей.”

Марка VIII. 5-9:

„5: І спитав їх: скільки в вас хлібів? Вони сказали: сім. 6: Тоді звелів народові злягти на землю, і, взявши сім хлібів (*έπτά ἡρτοὺς*) і подякувавши, переломив (*εὐχαριστήσας ἔκλαζε*) і дав учням Своїм, щоб вони роздали. І вони роздали народові. 7: Було в них і небагато рибок: поблагословивши, Він звелів роздати й їх. 8: І їли всі, й наситились, і набрали позосталих кусків сім кошів. 9: А тих, що їли, було коло чотирьох тисяч (*τετρακισχιλιοί*).”

У поданих текстах можна вказати всі елементи Таїнства Євхаристії: 1. подяка, 2. переломлення й 3. роздача через Апостолів хліба народові.

В Катакомбах Каллікста є низка крипт, що носять назву „крипти Таїнств”. Назва ця повстала власне від того, що стіни цілої низки підземель покриті малюнками, присвяченими Таїнствам Християнської Церкви, а головно Таїнству Євхаристії. Малюнки найдавніших із цих крипт учені¹ відносять до другої половини II віку. В цих криптах знаходитьться ряд фресок, а з них одна (Мал. 4) змальовує Христа в філософській мантії, що збирається виконати чудо нагодування хлібом і рибою. Праву руку Він держить над рибою, а ліву тримає вільно. Побіч Христа знаходиться фігура оранти (що молиться) з піднятими до молитви руками, що виявляє душу померлого. Щоб підкреслити, що цей малюнок чуда нагодування не має історичного характеру, а править виключно за символ Освячення, важнішого акту Євхаристичної Жертви, мистець намалював рибу й хліб, уміщеними на столі (на триніжку).² Підтвердженням цього є два малюнки, що мистець навмисне вмістив їх у близькім сусідстві з вищеописаним образом; на одному (Мал. 5) малюнкові—сім півкругом зляглих людських фігур з двома рибами на блюдах і сімома кошами з хлібом на передньому плані, а друга — жертвопри-

¹ I. Willert: op. cit. ст. 289.

² I Кор. X, 21: τούτης χωρίου.

ношення Аврамове. Сім фігур, що сидять півкругом, намальовані зодягненими в туніки з короткими рукавами, з піднятими правими руками, а той, що сидить посередині, — з правою рукою на подушці, а ліва — на плечі сусіда. Перед ними дві риби на двох блюдах. Я хліби, як сказано вище, в семи кошах, поставлених симетрично. Таких малюнків у Ката콤бах декільки, деталі в них різноманітні, але в цілому образ аналогічний.

Починаючи з III віку численні фрески з малюнком Освячення (*Consecratio*) прийняли нову форму: Христос на них із жезлом в руці, — ним Він доторкується кошів і хлібів, що стоять побіч Нього на землі. При цьому хліби мають особливі зазначки, нарізи, часто хрищатої форми, що вказує на давній звичай не різання, але переломлення хліба. Цього звичаю вживали звичайно й при Св. Жертві: виконавець Таїнства звичайно брав Освячуваний хліб і ділив (роздомлював) його на стільки частин, скільки було присутніх. Число кошів на фресках майже завжди буває однакове — сім кошів. Малюються вони часом симетрично, обіруч Спасителя, а часом тільки праворуч. Монсеньйор І. Вільперт зібрав коло 30 таких фрескових малюнків, у більшості з IV-го віку.

Трапеза семи учнів на Тиверіядськім озері — сюжет дуже рідкий в іконографії Євхаристії. В Римських Ката콤бах знаходимо його тільки раз, а саме — в Ката콤бах Каллікста. Походження цього образу (Мал. 6) І. Вільперт відносить до другої половини II-го віку. Трапезу цю описує Ап. Іоан Богослов у 21-м розділі своєї Євангелії: Не будемо повно подавати цього тексту, наведемо тільки уривки з нього. Ап. Іоан розповідає, що на березі озера було сім учнів (в. 2): Симон Петро, Тома Близнюк, Натанал із Кани, сини Зеведесві і два учні без зазначення імен. На приказ Спасителя учні закинули невода, і „вже не могли витягти невода через велику кількість риби“ (в. 6). Далі Євангелист оповідає: „Коли ж вийшли на землю, бачать розложений вогонь і на ньому рибу й хліб“ (в. 9), а потому подає Ісусові слова: „прийдіть і обідайте“ (в. 12). „Ісус приходить, бере хліб і дає їм також і рибу“ (в. 13). Як бачимо, на трапезі семи учнів їжа була та сама, що й при чуді нагодування народу, — хліб і риба. Цієї аналогії давні мистці вжили й тут, в алгоритичнім змалюванні Євхаристії. Трапеза семи учнів — це символічне змалювання Св. Причастя. Євхаристичне значення трапези семи учнів на березі Тиверіядського озера підтверджують цитований нами вище анонімний автор твору V-го віку: „De promissionibus et praedictionibus Dei“, і Бл. Августин у XII-м трактаті на Євангелію Іоана, що дає пояснення 21-ого розділу в такому ж сенсі, як розуміли символізм трапези давні християнські художники, що малювали Катакомби Каллікста.

Так само мало поширеній у Катакомбах малюнок чудесного перетворення води в вино на весіллі в Кані Галилейській.¹ Основою для композиції цього сюжету був, звичайно, шостий вірш 2-го розділу Євангелія за Іоаном: „Було ж тут шість кам'яних водоносів, що стояли за звичаєм юдейського очищення, що вміщували по дві чи по три міри”. Думка Отців Церкви про символічне значення випадку в Кані Галилейській не була одноголосна. Одні, як, напр., Теофіл Антіохійський, що жив у II-ому віці, в своїх замітках на Євангелію (кн. IV) вважає чудо перетворення води в вино символом Таїнства Хрищення, інші ж, як Ориген, Св. Киприян Карфагенський,² Св. Кирил Ерусалимський,³ Бл. Августин,⁴ Бл. Амвросій Медіоланський,⁵ зв'язують сюжет чуда в Кані Галилейській із символом Св. Євхаристії. Крім того, в Літургії Епіфація в Готськім Служебнику⁶ (Missale Gothicum) так само проведена така ж аналогія. Малюнки чуда в Кані Галилейській, що їх відкрив Монс. Вільперт у відомих Катакомбах Петра й Марцелліна, знаходяться серед Євхаристичних символів, і власне це дає можливість не мати сумніву про дійсно символічне значення чуда в Кані.

Перший образ написаний у півкруглій ниші аркосолія, де були моші Мученика. За стилю й з техніки малювання Монс. Вільперт окреслює, що походження цього образу треба віднести до III-го віку (фарби зовсім поблякли). Мистцева композиція основана докладно на євангельськім тексті, що підтверджується числом водоносів (посудин) на малюнку.

Мистець змалював трапезу (Мал. 7): сім сидячих фігуур за півкруглим столом у формі грецької сигми,—четверо чоловіків і три жінки. Перед столом маленький столик на трьох ніжках (Євхаристичний престол), ліворуч постать прислужника, що несе блюдо з потравами для гостей, а праворуч—Христос із жезлом у руці, що торкається посудин у Своїх ніг. Ця остання деталь— головний показник сюжету образа. Місце ж, що для нього вибрал мистець (аркосолій — престол на гробі Мученика), і символічний триніжок докладно показують на зв'язок сюжета образа з Культом Євхаристії.

Поскільки перша композиція змальовувала не тільки чудо, але й весільний пир у Кані Галилейській, і тим самим давала повний малюнок Євангельського оповідання, настільки другий образ (Мал. 8) дає частинне змалювання самого чуда. По-

У скульптурі (барельєфи саркофагів і посуду) сюжет цей більш поширений. Див. Мартініт: Dictionnaire..., ст. 96.

¹ Ep. LXIII, 12. Migne: P. L., IV, col. 383.

² Catech. XXII (Mistagog. IV), 11-12. Migne: P. G., XXXIII, col. 1098.

³ Tract. in Ioan. VIII, 1-3, IX, 2. Migne: P. L., XXXV, col. 1449, 1459.

⁴ Migne: P. L., LXXII, col. 242.

⁵ Comm. in Matth. I, X, § 25. Migne: P. G., XIII, col. 902.

⁶ De virginit., I, III, c. I. Migne: P. L., XVI, col. 219.

ходження цього образу Монс. Вільперт відносить на пізніший час, а саме — на середину IV-го віку. Як і попередній, цей образ знаходиться в аркосолії: праворуч арки аркосолія змальований Христос із жезлом, а коло ніг Його шість амфор. Треба підкреслити, що мистці на вдивовижу точно зберегли загальну гармонію символіки, що бачимо у влучнім підборі малюнків. Так, наприклад, на тій таки арці (симетрично) змальоване було чудо нагодування хлібом, що має символічне значення, загальне з чудом у Кані Галилейській. Задня стіна аркосолія теж покрита малюванням, але воно так попсоване й зруйноване, що нема жодної можливості розшифрувати його. Проте Мон. Вільперт¹ твердить, що образ, там написаний, змальовував власне весільний пир у Кані Галилейській.

Закінчуючи огляд іконографії Евхаристії в Катакомбах Риму, треба ще спинитися на одній композиції, яку не можна віднести ані до сюжетів Євангельських, ані до сюжетів старозавітних, хоч своїми іконографічними деталями композиція ця має багато спільніх елементів і символів із вищеписаними малюнками. Композиція ця, що має головно Евхаристичне значення, в науці зветься „*Fractio Panis*“ по-латинському й „*Κλάσις τοῦ ἄρτου*“ по-грецькому, що визначає „Переломлення Хліба“. Сама назва яказує вже на зміст композиції, що її склали давні мистці на початку II-го віку (перший образ, знайдений у відомій *Capella graeca* в Катакомбах Прісцілли, учені відносять на початок II-го віку, а другий, знайдений у Катакомбах Каллікста, на другу половину II-го віку). Це малюнок Евхаристичної жертви, переломлення Єпископом Евхаристичного хліба. Найстарший малюнок *Fractio Panis* у *Capella graeca* був знайдений на стіні над престолом-гробницею, що вдавнину була місцем для відправи Літургії. Факт цей уже сам собою окреслює значення знайденого образу, що власне змальовує моменти переломлення Єпископом освяченого хліба, — дій, що є одна з основних моментів Літургії апостольських і поапостольських часів. Тому ясно, чому в науці цьому малюнкові дано назву *Fractio Panis*, що входила в опис майже всіх найдавніших Літургій.

Треба проте підкреслити, що малюнок *Fractio Panis* у *Capella graeca* не є виключно реалістичний: мистець використав і елементи євангельської символіки, а саме — поруч із Евхаристичною чашею вмістив і дві блюді з двома рибами й п'ятьма хлібами та коші з хлібом, цебто елементи символічного нагодування людей чи примноження хліба. Вірні з предстоятелем, що переломлює хліб, змальовані зляглими півкругом. Число осіб символічне, — сім учасників перелом-

¹ Op. cit. ст. 303.

лення: предстоятель, шість вірних: п'ять чоловіків і одна жінка з покритою головою¹. Предстоятель сидить побіч чаши, решта — півлежать за півкруглим столом (Мал. 9).

Як бачимо, малювання Римських Катакомб використали майже всі Євангельські сюжети для змалювання центрального й найбільшого з християнських культів, Культа Евхаристії. Ми поверхово торкалися цих сюжетів, указували їхні характерні іконографічні риси й елементи; малювання Катакомб дали нам наглядне уявлення про давньо-християнську символіку, твори Отців і Письменників Церкви допомогли нам розшифрувати цю символіку. Малюнок „Переломлення Хліба“ дає — коли не в цілості, то хоч частинно — реальне уявлення про Літургію перших християн. Однак, Римські Катакомби й досі не дали нам ані одного історичного малюнка Тайної Вечері, — законоположного акта, що потім став за основу для Культа Евхаристії.

Розглянені вище малюнки мають ідейний та символічний зв'язок із Тайною Вечерею, але ні один із них не може бути признаний її історичним і реалістичним змалюванням². Намагання християнських мистців історично змалювати Тайну Вечерю почало виявлятись на кінець V-го і початок VI-го віку, як свідчать нам пам'ятники християнського малювання того часу. При цьому, основні елементи цієї композиції, без сумніву, взяті були з досвіду попередніх майстрів, що використали головним чином Євангельські мотиви трапези семи учнів, чуда нагодування хлібом, весілля в Кані Галилейській, а також *Fractio Panis* та *Agap* (Мал. 10).

Митрополит Діонісій.

БОГДАН ДІДИЦЬКИЙ — РОЇТА LAUREATUS 1861 Р.

В бібліотеці львівського „Народного Дому“, між паперами Якова Головацького (17.XI. 1814 — 1 (13).V. 1888 р.), знайшов я запрошення на слов'янський баль у Відні з р. 1861. Друковане воно п'ятьма мовами: російською (з помилками), польською, чеською, сербською та німецькою.

Російський текст такий: „Ниже подписанный комитетъ имѣеть честь покорнѣйше просить, удостоить своимъ постѣщениемъ большой Славянскій балъ, имѣющій быть 10. Февраля (29. Января) 1861. въ залахъ Sophienbad. Билеты для входа дѣйствительны только для тѣхъ особъ, на имя кото-

¹ На образах, що змальовують райські трапези й похоронні тризни, давні мистці змальовували жінок завжди з непокритою головою.

² Див. Н. Покровскій: Євангеліе въ памятникахъ Иконографіи, преимущественно Византійскихъ и Русскихъ, СПБ., 1892, ст. 267.

рыхъ они взяты и выдаются(!) съ 2-го числа Февраля, ежедневно отъ 11. часовъ утра до 5. по полудни, въ канцеляріи (!) комитета, въ гостинницѣ „zum Wilden Mann“ Kärgntherstrasse № 942. Цѣна за билеты для мушинъ по 4, а для дамъ по 2 гульд. австр. Комитетъ Бесѣды¹ большого Славянского бала”.

До німецького тексту додана ще й замітка (подаємо її в перекладі): „Щоб відхилити всяке непорозуміння, дозволяємо собі завважити, що названий комітет, якого члени аж по рік 1854. уладжували слов'янські балі, а вони залишили по собі славні спомини, не знаходиться в жоднім зв'язку з іншим підприємством: „Слов'янський баль“. Хоча студентів із Росії в Віденському університеті було тоді дуже мало, російська мова стояла в запрошенні на першому місці, бо вона репрезентувала найчисленіший серед слов'ян народ. Бракло однаке на запрошенні місця для українського слова, чому годі й дивуватись, бо в комітеті брав участь Іван Головацький (ур. 1816, † в лютім 1899 р. у Відні), що визначався вже тоді, як завзятий прихильник російського панславізму, а мало свідомими, під національним поглядом, були нечисленні галицькі студенти, що вчилися по високих школах Відня.

Та небавом часи змінилися. З України до Галичини прилинула сумна вістка про смерть Тараса Шевченка. Знала його Україна, як великого поета, борця й мученика за волю, та незвісний він був на галицькій землі. Однаке, склалося так, що в другій половині липня 1861 року, як писав Вол. Шашкевич (ур. 7.IV. 1839, 16.II. 1885 р.), „переїздив через Львів сердешний наш друг, покійний Вол. Ан. Бернатович (умер лікарем в Одесі 26.XI. (8.XII.) 1866 р. в Одесі на 30 році життя)—українець тілом і душою. Він їхав із Києва на купелі, опісля в Париж і до Праги. В тісній піддашній кімнатці прочитували ми твори великого нашого генія Шевченка, подоповнювані з манускриптів рукою покійника, й дивлячись на живого - живісенького українця - першого, що його ми пізнали—ми слухали, задержуючи в пам'яті кожне його слівечко про Тараса, Київську Громаду, про тамошні порядки, чудувалися красі його мови й мужніли“ („Русь“ 1867. ч. 21). У Львові склав Бернатович статейку: „Похорони Тараса Шевченка“ й видрукував її у „Слові“ 1861 р. ч. 49, а вона викликала величезне вражіння. Вона, а за нею твори Шевченкові, спроваджені з України, розбудили наново українство, що жило в творах Маркіяна Шашкевича та його приспали непривітні вітри й люди слабодухи. Зайняло тоді українство думки галицької молоді тривким огнем захоплення й любови до української землі, розмеженої кордонами. На зразок київської, творено студентські громади в Львові, Самборі, Дро-

Мова тут про „Slovansk - у Besed - у ve Vidne“, що розсылала запрошення.

гобичі, Перемишлі, Тернополі, Бережанах і Станиславові, а з них виходили в пізнішому житті свідомі діячі й заслужені робітники на полі галицького відродження. Культ Шевченка по галицьких громадах розрісся з великою силою, й був основою нового життя й могутньої національної свідомості.

Змінилися також відносини серед галицької молоді, що студіювала в Відні. В листопаді 1865 р. прибув сюди на університетські студії Анатоль Вахнянин (ур. 7.IX. 1841 р., умер 11.II. 1908 р.), що став організатором віденської молоді. Визначався він, як знаменитий промовець і неменше гарний співак-баритон. Разом із товаришами нав'язав він широкі зв'язки з іншими слов'янами, брав участь у студентських слов'янських товариствах і зібраниях, де співав, виголошував палкі промови, а в них вияснював, що ми українці, а не росіяни, що ми окремий народ із своїм минулим життям, письменством та піснею. Написував він також чимало крові галицьким русофілам та головному пропагаторові московського слов'янофільства, протоєрею царської амбасади у Відні, Мих. Раєвському промовою на слов'янському зібранині на тему федерації слов'ян, як вільних народів. Де не являлися галицькі студенти, їх вітано гучними оплесками „жівіо“. І нікого не вітали слов'яни так сердечно, бо живим словом і чудовою українською піснею чаравали вони уми й душі віденських слов'ян.

Не дармували галицькі студенти в Відні. Запопадливо бралися вони до фахової та громадської праці. Дня 10.III. 1866 року дали вони вже знати про себе, як про окрему націю, концертом у пам'ять Шевченка, на якому явилися слов'яни в числі поверх 300 осіб. Коли ж Вахнянин у січні 1868 р. зорганізував для своїх товаришів - студентів віденську „Січ“, життя українське розросталося. Дня 1 (13).III. 1868 р. пом'янула „Січ“ концертом Маркіяна Шашкевича. Мала ще вона й ту велику заслугу, що нав'язувала зв'язки з українськими діячами, що приїздили до Відня, й була виразником єднання між Галичиною й Україною.

В карнавалі 1867 року ухвалили слов'янські студентські товариства дати в Sophien Sale „слов'янський баль“, щоб познайомити слов'ян між собою.

„Було нас,— писав Вахнянин у своїх „Споминах з життя“ (1908 р.) — 20 комітетових. Мене (я мав шубу) вибрано скарбником. Кожний комітетовий зложив на кошти 20 зр. Ми рішили на цей баль запросити цісаря й архікнязів, бо не хотіли, щоб ми були гірші від німців. Для цісаря виписали ми запрошення на шовку. На балі мали ми вивести всі слов'янські танці. В тій цілі вистаралися ми, що велике число дівчат і студентів порішили вчитися всіх національних танців у якогось танцюриста на Віденю. Коломийки вчив нас (Осип) Ганінчак (пізніше інж. залізничний у Львові), якийсь поляк

„мазура“, якийсь чех „беседу“, а хорват своє „коло“. Зала була гарно удекорована трикольорами, а наші хлопці, по змозі, прибралися в народні убори (чобітки, сині шаравари, жупан і чамару)“.

„Ганінчак, я, мій брат Іван, Комарницький, Лев Шехович, Кропивницький та деякі чехи, словаки та хорвати (всіх 12) стали до коломийки. Вів її Ганінчак. Ми танцювали з завзяттям, і коломийка визначилася з поміж усіх танців. Що правда, ми доловили ще на покриття коштів (кожний комітетовий) знову по 20 зр., але показали, що живемо. З цісарського двору не прибув ніхто, бо чеські послі були тоді в неласці. Гей, гей,—який то щирий дух панував тоді між слов'янськими студентами в Відні!“ (ст. 91 - 2).

Річ ясна, що не бракло тоді на балевих запрошеннях також українського тексту. Галицькі українці не потрібували ховатися поза спиною іншої чужої нації.

А годі поминути мовчанкою, що навіть шістьма роками давніше, отже в р. 1861 слов'янська молодь у Відні вважала галицьких студентів за щось окреме від „руссихъ“. Доказом хоч би це, що на балі в р. 1861. вирішено роздавати дамам „сувеніри“ з портретиками слов'янських письменників, а одне місце визначено для українського поета. Вибір особи віддано в руки Івана Головацького й він звернувся до свого брата Якова в листі з дня 10.I. 1861 року з таким проханням: „Вотъ еще мнѣ просьба до Тебя, пожалуй, не откажись. Здѣшніе славяне даютъ 10 февраля Славянскій Балъ, и рѣшили дамамъ на памятку раздавать собраніе маленькихъ портретовъ славянскихъ лучшихъ поетовъ. Изъ Русиновъ я совѣтоваль имъ: Богдана Андр. Дѣдицкаго и обѣщаль я чѣмъ скорѣе постараться о его фотографіи. Надѣюсь, что Богданъ Андреичъ не откажется, а Ты, что мнѣ, чѣмъ скрѣе пришлешь на счетъ комитета фотографію“.

Яків Головацький сповнив волю брата Івана, звернувся до Дідицького, а цей післав свою світлину віденському балевому комітетові. Про це й писав Іван Головацький дня 6 (18) II. 1861 р. братові Якову:

„Любезный Богданъ Андр. да извинить меня, что я ему прежде корреспонденціи не послалъ; мнѣ хотѣлось сдѣлать ему сюрпризъ сувенирами изъ славянского бала. Но такъ какъ комитетъ потерпѣлъ большую потерю въ семъ предпринятіи (до полтора тысячи гульденовъ) и принужденъ сувениры продавать, чтобы кое какъ выйти на свое: то и я сдва успѣль выпросить, два экземпляра, изъ которыхъ одинъ пожалуй для Твоей Людмилы Яковлевны (дочки Як. Гол.), а второй для Богдана Андр., котораго я имѣю честь отъ имени комитета поблагодарить за присланный портретъ. Если Вамъ захочется больше сувенировъ, то Вы ихъ можете купить въ Львовѣ у купца Ширера, которому, какъ слышу, послана партія здѣшнимъ купцомъ Мюльнеромъ. Цѣна здѣсь 1½ гульдена. Питомцы здѣшніе раскупили 3 дюжины. Кузьемскій и Литвиновичъ получили по экземпляру отъ комитета, а коечто и покупали. Также присовокуплю на памятку нѣсколько билетовъ на славянскій балъ, который въ полномъ смыслѣ

слова була блестящею і великоліпною. — Позабольтеся скоріше рахватити сувенири, щоб Поляки не предупредили Васъ и не унечто-жили; ибо они не могутъ понять, какъ лице Дѣдичкаго можетъ стоять возлѣ ихъ Мицкевича въ кругу славянскихъ поетовъ, и я на силу толкую имъ, что это совершенно естественно".

Так отже ввійшов Богдан Дідицький, як роїта laureatus, поміж слов'янських поетів. А все ж таки, вибір повинен був упасти на кого іншого, а не на Дідицького. Він, що правда, полішив нам свої вірші, а навіть поеми: „Конюшій“ (1853), „Буйтуръ Всеволодъ“ (1860), але це були речі без вартості, писані мовою мертвовою, мішаною, поперекрученою, та ще й до того й такою, що до неї не прибереш ніяких правил. Не дурно ж писав про Дідицького Драгоманів, що він даремне потратив свої сили, хоча був чоловіком із наукою, щирою охотою та й не без дотепності.

У п'ятидесятих та 60-тих роках минулого віку, як писав Драгоманів, галицькі народні проводи, що від польського мусіли відстати, а до свого простонароднього соромились зовсім пристати, то й почали дехто з них шукати руської, але панської мови, звернулись за нею в Росію. А в Росії ще перед 1848 р., після Гоголя, кращі письменники зовсім уже не писали од до владик та до високих урядників, а почали описувати, як живуть люди всякого стану, а коло 1848 р. молоді письменники — Григорович, Тургенев, Некрасов, Писемський, Острівський і інші, почали звертати увагу на простий народ, почали описувати його життя майже тією мовою, що він сам говорить. Та думок цих нових письменників не могли й зрозуміти галицькі письменники, що шукали в Росії руського, але панського письменства, панської, руської мови. Тому в Росії їм подобались не нові, найліпші народні письменники, а старі придворні: Державин, або ще й Ломоносов. До того ще ті галицькі письменники, що думали покористуватися панським письменством у Росії, не могли зовсім вивчити тієї мови, якої не чули коло себе, — а тільки ще більш мішали мову, що нею писали, так що вже зовсім не можна було розібрати, яка вона. Як не маючи живої мови, не могли вони вибрати й живої речі, щоб про неї писати, — бо живі руські люди були — прості люди, а не прості були то поляки, то жиди, то німці, то півпольські пани й полуланки. От і почали писати про руських князів, що були колись у Галичині років із п'ятьсот тому. Як на зразок того, як гордо говорили про народ свій деякі з найбільш знаних письмаків галицьких, можна вказати на Дениса Зубрицького, що про народ писав, як про чернь, як про „простолюдина“, для якого „довольно молитвенника, катехизиса и псалтыря“...

Побіч Дідицького, писав Драгоманів, були ще й письменники з меншими силами, а вони плодили ще гірші мертвоплоди й ними наповняли галицькі книги від 1848 до 1860

років. Глядючи на таке писання, Максимович писав у Галичину 1848 р.: „отъ своего отстали, къ великорусскому не пристали и плаваютъ въ серединѣ, весьма неблагопріятной для ихъ поезіи” („Галичанин” II ст. 107, див.: „Повісті Осипа Федъковича”, з переднім словом про галицько-руське письменство Мих. Драгоманова, ст. XXIII - V).

Не йнакше, як Драгоманів, дивився на таких письменників у своїй старості нгвіть Яків Головацький. Коли історик Антін Петрушевич (18.I. 1821 — 23.IX. 1913 р.) писав Як. Головацькому, що Іван Гушалевич (4.XII. 1823 — 2.VI. 1903) видав „хорошій” поезії „Галицкіе Отголосы” (1880), Головацький відповів йому дня 8.V цього ж року: „Вы утверждаете, что Гушалевичъ пишетъ хорошия поэзіи. По Вашему такъ, но здѣсь не имѣли бы никакого успѣха. Стилистика русская выработана до такихъ тонкостей и требованія вкуса столь взыскательныя, что самыя лучшія сочиненія галичанъ вызываютъ улыбку русского читателя, а стихи ихъ называютъ Ломоносовскими бурсацкими виршами“.

Якби комітет слов'янського балю з р. 1861 помістив був на „сувенірах” портрети сучасних публіцистів, то місце для Дідицького повинно було між ними找тися, хоча й на цьому становищі, побіч великого добра в „Слові” 1861-5 р., заподіяв він для українства чимало замішанини, або й лиха, як у „Зорі Галицькій” із р.р. 1852-4 і в „Слові” з р. 1866 і дальших¹.

Приміщення Дідицького між слов'янськими поетами свідчили тільки про тенденційність і некритичність поглядів Івана Головацького. А були в Галичині, без сумніву, гідні люди, що могли зайняти це місце. Правда, що світлини найбільш заслуженого в галицькому відродженні Маркіяна Шашкевича (ур. 6.XI. 1811, ум. 7.VI. 1843 р.) не було, бо проблему фотографічного мистецтва розв'язано р. 1838, а п'ять літ пізніш не стало Маркіяна поміж живими. Але були світлини Якова Головацького, або Антона Могильницького (3.III. 1811, ум. 13.VIII. 1873 р.), або Миколи Устияновича (7.XII. 1811, ум. 3.XI. 1885), що клали основи під галицьке відродження і через те зазнали чимало лиха й переслідування.

Та може не треба було Іванові Головацькому поручати портрета свого брата для балевого сувеніру, а за те не хотів він прославити ані Антона Могильницького, що в передмові до своєї поеми „Скит Манявський” (1852) виступив дуже рішуче в обороні живого, народнього слова, ані Миколу Усти-

¹ Про діяльність Дідицького в „Слові” 1861—5, написан я окремий розділ у недрукованій досі студії про зв'язки Галичини з Україною, а про його участ в „Зорі Галицькій” (1852—4) видрукував я помічення у вступі до „Коресп. Як. Головацького” з років 1850—62, ст. LXXXIV і дальші.

яновича, поета й автора численних оповідань, що мав відвагу 1854 р. у віденському „Отечеств. Сборнику“ (ч. 3) вдарити проти хаосу, що вносили в мову письменства русофільські ліячі, а на запит, чому замовили поети, відповів:

Чи не видите ви,
Як колють сквално гріб, роздають братам свіщи
З среями чужих муз заводять похорон...
Як серед святих стін недуть безладний спор
Глумляться (Галича матері) в лиці, сором'ята, родиму красу,
В святині мирних сердець творять лихий роздор.

Були отже й серед галицького літературного життя, без сумніву, гідні люди, що могли зайняти місце поміж слов'янськими поетами, не згадуючи про численних письменників із України, що раніш, як в Галичині, утворили живе словом і духом народне письменство.

Правда, що Дідицький був свого роду диктатором галицького письменства, а видана ним „Зоря Галицкая яко Альбумъ“ (1860), присвячена митр. Григорієві Яхимовичеві (6.II. 1792 – 17(29).IV. 1863 р.), що в ній зібрано твори поверх п'ятидесяти авторів, принесла впорядчикові чималу славу, то все ж таки поляки впояні справедливо не могли „понять, какъ лице Дѣдицкаго можетъ стоять возлѣ ихъ Мицкевича въ кругу славянскихъ поетовъ“ і ледве чи Іван Головацький міг їм витолкувати, „что это совершенно естественно“.

Про приміщення Дідицького поміж поетами Слов'янщини „Слово“ у 1861 р. не згадало, мабуть тому, щоб не викликати полеміки в польській пресі. Згаданий „сувенір“ я бачив між паперами Я. Головацького перед 30- роками, але тоді я ним не зацікавився. Сьогодні годі його віднайти. Завважу, що, скільки пам'ятаю, мав він вигляд невеличкого вахлярика й на ньому були світини слов'янських поетів. Не пам'ятаю, однаке, яких поетів, окрім Міцкевича й Дідицького, на ньому відзначено.

Львів, дня 3.V. 1935 р. Проф. Д-р Кирило Студинський.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

Автобіографія.

В неділю 2-го червня о 9-ій годині вранці закінчив у Коломиї своє трудяще життя один із визначніших наших письменників і громадських діячів - Андрій Чайковський. Огляду письменницької праці покійного „Наша Культура“ присвятить окрему статтю, а тут подаємо його автобіографію, що її написав був локійний для Проф. І. Огієнка ще 1926-го року. Редакція.

Уродився я в Самборі 15-го травня 1857-го року. Народну школу вчив зразу в дяковчітеля Теодора Присташа, опісля приватно. Гімназію польську закінчив у Самборі 1877 р. В тім році перейшов я на однорічну службу військову

до Львова, де записався на філософічний факультет, потім перейшов на факультет правничий. Року 1882 - го змобілізовано 77 піхотний полк, і з ним пішов і я, як запасний поручник, присмирювати Босансько-Герцоговинське повстання. Стояв у Фочі, біля Чорногорської границі. Закінчивши правничий факультет і відбувши адвокатську практику, відкрив я адвокатську канцелярію в Бережанах, де працював аж до 1914 - го року, потім перебрався до Коломиї.

Хочу написати тут поки що про те, що я запам'ятав від першої молодості, й що могло вплинути на мою письменницьку вдачу, бо це для літературної оцінки найважніше. З цієї точки зору все позостале вважаю за менш важне.

В мене віддитинства була мрійлива, вразлива, „поетична“, а при тім весела вдача, і я цим відрізнявся від моїх ровесників у шляхетському селі Гордині під Самбором. Чи я йду малим хлопти та пташине щебетання Не міг дивитись, коли мої ровесники вибірали з гнізд малих жовтодзьобів.

А зимою я пристрасно любив слухати казок та оповідань, — не давав спокою своїй покійній бабуні, що гарно оповідала, й не тільки казки. Вона пам'яタла ще Наполеонівські війни, а що була вже в літах і з чималим досвідом, то й була для мене, як справжня енциклопедія. Слухав я залюбки також оповідань людей, що сходилися до нас зимою „на вечірки“ з куделями, — оповідання ці захоплювали мене та розбуджували ще більше мою фантазію.

Навчившися від бабуні читати з польського букваря, я пішов по науку до дяковчителя Федя Присташа з Малої Білинки, що вчив у Гординецькій школі. Це був вихованок Дяковчительського Інституту, що його заснував Перемиський владика Іван Снігурський. Школа була церковна. Мій учитель був дуже людяний, і я його дотепер любо згадую. Не ду „Наша Культура“ 1935 р. кн. 3.

Андрій Чайковський.
15.V. 1857 — 2 VI. 1935.

цем зганяти горобців із доспіваючої пшениці, чи жену пасті корови та коні, чи поганяю при оранні, чи подаю на віз снопи або сіно, усе мої думки літають кудись у безвість, мені все бажається чогось надзвичайного. Дивлюсь на хмарки і думаю про літака машину. Зайду в поле чи в ліс, то мене цікавлять квіти

мав я про те, щоб поза цю школу, де вчили читати й писати на трьох мовах та церковного напіву, піти куди вище.

Але в листопаді 1868-го року з'явився в селі вбогий препарандист (препаранда заступала вчительську семінарію), Войціх Панек, мазур родом, що за невелику заплату взявся приготувати мене до серпня 1869 р. до I класи гімназії. Т. зв. нормальні класи я здавав приватно. Витримавши вступний іспит, я опинився в I класі Самбірської гімназії, що її я скінчив матурою 1877-го року.

Описувати тут своє життя в гімназії не варто, бо воно подібне до сотні інших. Я любив багато читати — спочатку про подорожі й мисливські пригоди, потім повісті. В III класі прочитав я про війну Хмельницького в „Галичанині“, популярному додатку до львівського „Слова“ — це мене захопило. Далі прочитав я всі твори Михайла Чайковського (Садек - паша), що належав до т. зв. української школи в польській літературі.

Тоді я приліг цілою душою до України, що її з книжки не міг пізнати, бо історії її тоді не знайшов. Україну я відчував серцем. В школі з тодішніх підручників української мови навчитися я не міг. Пам'ятаю, що перше шкільне завдання в I класі я написав фонетикою, бо етимологічного правопису навчити мене мій учитель мазур звичайно не міг. За це мене вчитель сильно збештав. Допіру в IV кл. приписано було руську читанку Ом. Партицького з новим етимологічним правописом. Та про Кулішівку не знову я нічого, ѹ „Кобзаря“ не бачив. Аж у V кл. мій товариш, пок. Олександер Явірський, що прийшов до нас із Перемишля, познайомив мене з одним із другим.

Перед тим писав я завдання за смаком моїх вчителів т. зв. тарабарциною, але тепер став у нас чити „руського“ новий україніст, пок. Дем'ян Гладилович. Перше моє завдання скартав він до неможливості, а на тій точці я був дуже амбітний.

Товариш Явірський піддав мені „Кобзаря“ й тодішню „Правду“. Я тим дуже захоплювався, ѹ це звело мене на шлях по-тодішньому „українофільський“, із якого я вже не сходив.

В VI класі дістали ми тему до домашнього завдання: „Розвинути тему: легко прийшло, легко пройшло“. Я виконав це в формі оповідання. Подав зміст відомої трагікомедії Нестроя: „Гультяйська трійка“. Я написав її поетично, і з таким гумором, що вчитель дав мені ноту „знаменито“ й прочитав мою працю в класі, як зразок. Коли б ця спроба моєї „творчості“ звернула була на себе чиюсь увагу й хтось побажав би повести мене тією стежкою, то, бути може, я, досяг би тепер кращих результатів.

А так воно на цьому й спинилося. Я скінчив і університет, але не писав нічого, окрім листів. Найбільш я їх написав, коли побував у Боснії, як запасний поручник 77 полку,

до пок. проф. Дем'яна Гладиловича й до моєї дружини Наталі, його сестри, що з нею я вже був заручений. Пок. Гладилович, як мені потім розказував, відчитував ці листи „всеуслышаніс“ учительському зборовій академічної гімназії. Говорив мені, що товариші частенько його питали, чи не має від мене листа? У тих листах описував я свої враження з побуту в чужім маловідомім слов'янським краю. На жаль, ці мої листи були спалені, коли ві Львові виявилася шпигунська афера з Адольфом Добрянським, бо тоді робилися серед українців поліційні труси, а в моїх листах було трохи гіркого на Австрію.

Вступивши на адвокатську практику, я писав дуже багато дописів до „Діла“, що підкреслив цей часопис у своєму ювілейному числі (25-ліття).

Аж у другій половині 1888 р. я написав більших розмірів статтю: „Причини зубожіlosti селянства в суді“. Позатим — нічого.

Року 1892-го помістив я в „Ділі“ кілька фейлетонів з Босанської кампанії,— „Спомини з-перед десяти літ“.

Приїхав я до Львова й стрінув пок. Івана Франка. Він казав, що мої фейлетони мають літературну вартість, і заоочував мене писати. Франко був для мене авторитет, — я став писати далі, а з відбиток вийшла книжка. Тоді „літературний бациль“, як висловився раз Др. Маковей, засів у мою душу, й не можу його до сьогодні позбутися.

Потім на підставі тих матеріалів, що їх я був зібрав для статті: „Про причини зубожіlosti...“, написав я оповідання для „Просвіти“: „Образ гонору“. Управа нагородила мене за це премією з фундації Дубравського. Далі пішла „Олюнька“ 1895 р., що її на конкурсі „Зорі“ поставлено на першому місці.

Той конкурс підсилив мою амбіцію. За тим пішла повість у двох частинах: „В чужім гнізді“ 1896 р. Потім „Власними силами“ в трьох частинах, що друковано в бібліотеці „Діла“. Згодом повість у двох частинах: „З ласки родини“, друкована в „Віснику“. Ще написав я двоє оповідань для „Просвіти“: „Бразилійський гаразд“ 1896 р. і „Не піддавайся біді“. Вже в Коломиї написав я „Малолітнього“ та історичну повість: „Олексій Корнієнко“. Захоплення козаччиною й любов до України змусили мене заповнити прірву в нашій літературі історичними оповіданнями. Я помістив у фейлетонах „Діла“ за 1908 р. оповідання: „За сестрою“ (вийшло 4 рази), „Козацька помста“ (ці дві оповіданні вийшли по-чеськи), „Віддячився“ й „На уходах“. Із закроєної на більшу скалю моєї історичної повісті „Сагайдачний“ оце вийшла перша частина „Побратими“. Три дальші частині готові в манускрипті. Не оброблений ще кінець (Московська війна, Хотинський похід і смерть гетьмана).

Цікава для мене річ, що я не стрінув ніде критики на мої історичні оповідання, хіба в чехів по виданні „Pro sestru” ...

Не знаю, чи моя письменницька праця зачалась економічно-суспільними статтями (1888), чи аж споминами з Боснії (1892)? На кожний випадок тридцятка вже давно за мною.

В моїй письменницькій праці дуже мені перешкоджує моя праця адвокатська, що з неї муши жити. Злазити щодня з Пегаса й сідати на процесову шкапу страшно томить і розриває душу на дві половині ...

Коломия. 1926.

Андрій Чайковський.

БАТЬКІВЩИНА.

Жовті косатні цвітуть на мокрих луках,
як за днів дитинства, в кучерявій млі.
Вилітають ластівками стріли з лука,
білі стріли мли.

Оси золоті в чарках троянд розквітлих,
мокрі зорі куряться під сизий вечір.
Ще горить твоєї молодості світло,
хоч новий десяток літ береш на плечі.

Слухай: Батьківщина свого сина кличе
найпростішим, неповторним, вічним словом.
У воді відбились зорі і обличчя,
кароокі люди і співуча мова.

Богдан І. Антонич.

СУЧASNІЙ КІЇВ.

Враження самовидця.

Я прибув до Києва перед вечором 8 травня 1935 р. з візою „Інтуриста” в поворотній дорозі з Ленінграду та Москви, й зайнявся пильним вивченням сучасного Києва.

З Москви до Києва (857 км.) їхав я „скорим” потягом рівно 24 годині, бож потяг ішов із хуткістю 35—40 км. на годину. Стан залізничного транспорту в ССР дуже примітивний: тор залізничний старий і розхитаний; паровози й вагони також старі та майже не ремонтовані; на всіх більших станціях Південно-Західніх і Західніх залізниць бачив я довгі ряди знищених, часто-густо цілком розбитих, обдертих пасажирських вагонів: трохи в країм стані вантажні вагони; сигналізація донині перебуває в примітивному стані, — відбувається вона старим, іще довоєнним способом (залізничники з зеленими та червоними пра-

пірцями в руках); автоматичної сигналізації майже нема: семафорів дуже мало, більшість перехрещена вгорі зигзагом, ознака, що вони не функціонують; автоматичних зворотниць на лініях я не бачив. З тих причин та для уникання дуже частих в ССР залізничних катастроф потяги курсують дуже повільно та, не зважаючи на значно обмежений рух (через Київ, напр., що має тільки один—центральний — пасажирський вокзал, проходить денно в усіх напрямах ледве 26 пар далекобіжних та 31 пара місцевих—дачних—потягів), як правило, спізняються до 2—3 і більше годин. Внутрішнє урядження вагонів, навіть II класи та спальні, більш, ніж скромне; вагони, особливо III класи, переважно брудні, так само, як і вагони-ресторани, де подаються більш, ніж підозрілі щодо якості продуктів та смаку страви. Кондукторів ув європейському розумінні на залізницях ССР нема; їх заступають т. зв. „провідники“ по два на кожний вагон, що виконують обов'язки, подібні до функцій наших кондукторів спальніх вагонів. Станційні будинки в дуже поганому стані,—іще галузі не торкнулося соціалістичне будівництво. На станціях передовсім кидаються у вічі написи: „кипяток“ та „комендант станції“; останній напис — доказ усе ще існуючого стану мілітаризації совітських залізниць. На всіх майже станціях бачив я місцевих селян, чи пак колгоспників, що продавали молоко й хліб. Постої на станціях тривають від 7 до 25 хвилин. Заховалася ще й донині стара дореволюційна система станційних дзвінків, що сигналізують приїзд (перший дзвінок) та від'їзд (другий, а через дві-три хвилини й третій дзвінок) потягів. Потяги, як правило, курсують дуже рідко, що й сприяє їх „перенаселенню“, — всі вони до останньої міри переповнені. На головних магістралях, що сполучують ССР із закордоном, існують у вагонах нумеровані місця, — отже ті місця наперед „броніруються“ за тими чи тими подорожніми, — на всіх інших лініях місця в потягах беруться публікою „з бою“.

Я попав у Київ, коли там тільки почалася весна. Брудно-сірі, в часі розливу, води Дніпра залили низько положені частини Подолу й Печерського, майже всю Слобідку та берегову смугу лівобережного Південніпр'я. З вокзалу поїхав я з агенткою „Інтуриста“ — молоденькою жідівкою, що досить добре володіла польською мовою, але не знала зате зовсім мови української, — до готелю „Contidental“ на Миколаївській вул. 5 (К. Маркса)¹, де була вже заготовлена для мене велика дуже гарна кімната. Другого дня почав я оглядати місто.

Новий будинок київського вокзалу в ультра-модерному стилі з величезною скляною галею майже вже викінчений. Добудовуються ще пішоходи понад залізничними коліями, що ведуть із центру міста на Соломенку, та викінчується остаточно внутрішнє урядження. Старий дерев'яний будинок стоїть побіч і вживается виключно для відправи місцевих (дачних) потягів. Крім того ціле місто зо сходу на захід оточене, як перснем, окружною залізницею; збудовано, крім існуючої віддавна ст. Київ II, ще допоміжні вантажні станції: Печерське, Лук'янівка, Подол і Петрівка (Київ III).

Зовнішній вигляд будинків ненайкращий. Більшість житлових

¹ В дужках сирізь — теперішня совітська назва вулиць.

будинків вимагає основного ремонту. Але, рівняючи до Ленінграду та Москви, вигляд їх значно кращий, ніж у цих двох столицях ССР. Урядові та інші репрезентаційні будинки всі майже, як правило, виремонтовані, приміром: Опера, Університет, Політехніка (тепер Індустріальний Інститут), Всеукраїнський Історичний Музей на Олександровській вул. 29 (вул. Кірова, давніше вул. Революції), Всесвітня Бібліотека України на Бібіковському бульварі 14 (бульвар Шевченка) тощо. Як контраст зате обдерти, перемонтовані від давшого часу, будинки Картинної Галереї та Музею Мистецтв ВУАН на Терещенківській вул. 9 і 15 (вул. Чудновського).

Також чистота вулиць у Києві більша, ніж у Ленінграді та Москві. Це, мабуть, тому, що від року Київ став столицею УССР і уряд трохи дбає за його зовнішній вигляд, тим більш, що Київ уже частіше починають відвідувати чужинці. Хрищатик (вул. Воровського) ввесіль від Царської площі (пл. III Інтернаціоналу) до Басарабки виасфальтований, бічні Хрищатика забруковані також непогано, — гірше зате стоять та справа на передмістях Києва, де бруки ще не тільки дореволюційні, але й взагалі довоєнні.

Розбудова міста йде переважно в східному напрямі: найбільш забудовуються: Соломенка, Деміївка, Звіринець, Печерське. Житлове будівництво в центрі міста розвинене порівнююче в найбільшій мірі — в найкращій частині Києва — на Липках.

У зв'язку з розбудовою міста поширені й трамваєва та автобусова сітка: трамваєве та автобусове сполучення існує тепер із найдальшими передмістями Києва, — навіть поза лінією окружної залізниці, що йде самими межами периферії міста та його підміськими оселями, приміром із Соломенкою, Слобідкою, Броварами, Голосієвом.

Старі, милі київські трамваї вже не існують. Їх із невідомих причин усунено й заступлено непоказними, як своїм зовнішнім виглядом, так і внутрішнім урядженням, трамваями, червоними та синіми, одноманітного московського „казъонного“ типу. Трамваєву сітку перенаочено: трамваєві лінії мають тепер за головне завдання сполучати центр міста та передмістя з заводами й фабриками та підміськими оселями. Автобуси також непоказні, блакитні, російського провінціального типу; до моторів уживається неможливо смердючої бензини, що затроює повітря. Трамваїв та автобусів, не дивлячись на 27 існуючих окремих ліній, мало: всі вони вщерть переповнені; їздять дуже повільно, й не зважаючи на свою „новизну“, роблять враження старих і цілком розхитаних машин. У зв'язку з виасфальтуванням Хрищатика трамваєві лінії чч. 1 і 2 усунено з тієї головної артерії Києва та перенесено на інші вулиці, а саме: на Велику Володимирську (вул. Короленка) та Бульварно-Кудрявську (вул. Нероновича). Аналогічно усунено трамваї й з Фундуклеївської вул. (вул. Леніна), де, як і на самім Хрищатику, тільки автобусове сполучення.

Перенесені з Харкова до Києва — нової столиці УССР — центральні державні установи України розташовані майже виключно на Липках — у найкращій, „аристократичній“ частині дореволюційного Києва.

Так само зукраїнізовані на всіх залізницях України написи з назвами станцій, хоч де-не-де й трапляються в них правописні помилки, як, напр., „Хутір Михайлівський” або „Чуднів Волинський”, або й подвійні написи в обох „рівноправних” мовах, як що українська транскрипція назви відбігає від російської.

Дуже помітна в Києві велика кількість книжкових крамниць, переважно антикварних, де продаються старі, мало не виключно дореволюційні книжки. Книгарень у властивому розумінні не багато, тираж видань порівнююче не великий, випускаються в світ у більшості совітсько-партийні видання, нецікаві й монотонні змістом: книжки зате іншого, не „політосвітнього” змісту враз розкуповуються; старших видань ніде дістати; заінтересованих у придбанні якогось видання, на-

Сучасний вигляд Св. Успінської Лаврської Церкви в Києві.
Над головним входом плакат: „Ченці — криваві вороги трудящих”.

віть із 1934 року, керують до бібліотек. Путівників по Києву в європейському розумінні нема. З великим трудом дістав я в одній партійній книгарні на Хрищатику тільки дуже благенького довідника по Києву формату малої 16-ки за 80 коп. із дуже обмеженим інформаційним змістом. Нічого кращого, на жаль, навіть для туристів, нема. Тільки „Воке“ видав два дійсно розкішні путівники по цілому ССРР (де Києву присвячено дуже мало місця) та по Закавказзю, але в англійській мові. Натомість той же путівник, але в виданні „Інтуриста“ цілком безвартісний. Навіть листівки з видами Києва в дуже обмеженій кількості й якісно дуже непоказні. Часописів у Києві небагато, всі вони одноманітні змістом, сірі й непривітні.

По крамницях у місті дістати можна рішуче все, треба тільки

мати більші гроші, бо ж і золотий карбованець рівний 35 паперовим; 1 доляр, напр., — 1 карб. 13 коп. золотом, 1 польський злотий 21 1/3 коп. золотом. Натомість заробітна плата сівітських робітників і службовців дуже невелика, — середньо 10 золотих карбованців у місяць. Скрізь є крамниці „Торгсіну“ з підозрілим, щодо походження, товаром, — мабуть все ще з решток майна колишньої буржуазії; нові речі там — це переважно споживчі. Спеціально для чужинців існують, крім „Торгсіну“, ще й крамниці т. зв. „Інснабу“ (Снабжені Іностранцев), де так само, зрештою, як і в „Торгсіні“, „Інтуристі“ та „Міжнародній Кнізі“, торгівля проводиться виключно за чужу валюту. В загалі ССР живе тепер під гаслом: „Усе для чужинців!“ Це гасло планомірно проводиться в життя. Дійсно, все для чужинців, — але... за золото або чужу валюту, по непомірно високих цінах.

Зовнішній вигляд населення Києва, як зрештою і інших міст ССР, дуже нужденний. Добре зодягнутіх людей на вулицях зовсім не видко. Фетрові капелюхи європейського зразку носять тільки чужинці. Помітні великі контрасти в способі вбрання, — при зимовому пальто носяться, напр., білі тенісові черевики, однаково в чоловіків, як і в жінок. На вулицях багато робітників, менше натомість селян; останні всі одягаються тепер по-міському: українського національного одягу я ніде не бачив. Більш-менш 1/3 прохожих складають військові, що, павпаки, дуже добре зодягнуті в свої уніформи майже дореволюційного російського зразку, тільки в кольорі „хаки“ та без погон; на шапках замість колишньої кокарди — червона зірка. Привілей носяти кольорові, а не „хаки“, шапки мають тільки моряки, летуни та війська давнього ОДПУ, тепер НКВС; тих останніх три категорії: внутрішня охорона має шапки червоно-сині, кордонна — синьо-зелені, врешті залізнична — чорно-малинові; моряки мають чорні шапки й уніформи, летуни — блакитно-сині. Міліція зодягнута в сірі німецького зразку уніформи, шинелі та шоломи (або шапки — поза службою) з червоно-блакитними підзнаками на комірах: міліціонерів на вулицях також багато; вони переважно регулюють рух, стоячи при ліхтарях із дочеканими до них апаратами світляної сигналізації, що її заведено на зразок Берліна. Української мови на вулицях Києва майже не чути,— скрізь панує російська... Безпритульних дітей на вулицях я не бачив.

Зовнішнє задоволених людей мало. До задоволених людей належать хіба партійці. Ті мають рішуче все, їздять автами, розпоряджають більшими грішми, бавляться й т. ін. Загальний однак настрій впливає пригноблююче навіть на чужинців. В усьому вичувається якась „непевність“, „тимчасовість“, „несталість“ нинішнього порядку, якась придушуюча все мертвість без огляду навіть на пануючий досить значний рух у місті. Населення чекає війни. Дальші можливості залишаються в сфері нескристалізованих покищо теоретичних міркувань на тему: „щоб то було, коли б і т. д. Як чужинець, я вступав у розмови з людьми із різних шарів київського населення, вказував їм на недостачі їхнього життя, критикував устрій та уряд, що так мало піклується населенням. Відповіді на ту мою критику були, як правило, здержані, але іноді деякі з моїх співрозмовників навіть годилися в основному на мою критику, водночас наївно висловлюючи непевні гадки, що, мовляв, „на Заході ще гірше!“... Максиміліян Плечко.

РОМАНС.

Задума мрійна весняних вечорів,
Медово-труйні пахощі жасмину...
Далекі спогади давно-минулих днів,
Що ввесь до них в своїх думках я лину.

Весняні вечори... розкішні, незабутні,
У морі сяйва місячного хвиль...
А в грудях почуття безмірні і могутні,
А в серці юному солодкий щастя біль.

Вогонь палкий відважного змагання,
Бурхливая стихія поривань
І казка дивная нестямного кохання
В святій гармонії безгрішних почувань.

Йде аромат отруйний звідусіль, —
Шлють пахощі свої закохані жасмини;
А в грудях стомлених — пекучий сум та біль,
А в серці хорому — скривавлені руїни...

Борис Лисянський.

ПОМЕРЛІ ДУШЕЧКИ.

2. Євшан - зілля.

Ми з Петром Карпенком працюємо на будові вілли для якогось чеського багатія Мойсеєвого закону. Мешкаємо за кілометр у Сухокочках, невеличкім, але чепурненькім селі над прудким гірським потоком, що в нім так чудово викупатись по восьмигодинній скаженій праці в землі та коло цегли. По той бік потоку - широкі зелені луки, за ними - мішаний ліс, що, мов поля козацької киреї, спускається з одягненої ним не так високої, як подовгастої, гори до луків.

До лісу тулиться купка сорокатих дерев'яних хижок, т. зв. „вікендових домиків”, побудованих „трампами” для недільних і свяtkovих взагалі „вилетів” із задушливої Праги. Місцинка біля села дуже гарна, мальовнича й поетична, а тому під свято й у свято околиці аж кишає „пражаками”. По другий бік села — невеличка залізнична стаційка, а край самого села — велика „господа” (корчма) з маленькою „заградою” (садком) позад неї. Суботніми вечорами й святами вона звичайно повна — і своїми й „пражаками“.

До корчми ми не вчащаємо: заробляємо й складаємо гроші на одне діло, що про нього нікому не хвалимось, — ні землякам, ні тим паче чужим. Тому тут нас мало хто й

знає ближче. Та й не цікаво ні кому, як і нам до інших нема діла.

Сьогодні субота. Вечір. Ми — в корчмі. Але тільки тому, що не звичайна собі субота, а так би мовити — вро чиста для одного з нас: Петро іменинник.

Зійшлися ми з ним у Празі. Він із киян, із першого курсу Київського університету, бився на фронті з першою навалою більшовицькою, потім виїхав закордон із державною капелою Кошиця й кінчав науку в Празі, щоб опинитися... на „ставбі“. Я ж пройшов усі митарства, починаючи з „директорії без території“ й кінчаючи Терновом. То ж мали про що згадати за кухлями доброго „поповицького“ пива в корчмі „У золотого когута“.

За вікнами стемніло зовсім. Надворі похолоднішало ще з полуночі, а тепер у великі шиби ляпала якась гідь і дряпало галуззя дерев, наганяючи гостру нудьгу за чистим, теплим ліжком.

Ми сиділи за окремим столиком у панській половині „господи“, а в чорній, де містився й „вичеп“ з грубим прудивусом „гостінським“ за шинквасом, було повно простого трудящого люду. Гамір і гомін стояв ярмарковий. Всі сливе були на підпитку, а чехи, як і представчики всіх інших націй на білому світі, у такім стані балакають конче всі разом, якимсь чудом проте розуміючи один одного. Уважно прислухавшись, можна було наслухатись найдивовижніших речей — і про те, що за старого цісаря Франтішка, „дай Боже йому здоров'я“, трудяшому чоловікові жилося далеко краще й вільніше, і про те, що „в Руску“ тепер робітники не працюють зовсім, бо управляють державою, а на них роблять на фабриках та на „ставбах“ самі колишні князі, графи та барони, й що треба, мовляв, і в нас завести такий лад, — і чимало ще остільки ж правдивих міркувань і достатніх інформацій із „Совєтска“...

Це було б іще пів лиха: нагнувшись через столик один до одного, ми ще могли перекинутися сяк-так словом. Але раптом у чорній половині галас трохи притих, почулися молоді голоси й дівоцький регіт, а за хвилю в нашу чисту половину ввалило чоловіка з десятеро „трампів“ з рукзаками за плечима, з двома гітарами в торбах і навіть грамофоном у великий шкатулі куфрі.

Було якраз п'ятеро хлопців і п'ятеро дівчат до них. Приїхали, розуміється, з Праги, але перспектива зразу ж розлізтися парами по своїх хижках під лісом і замкнутися від негоди в чотирьох стінах не вельми посміхалася прихильникам природи, й вони просто від стації рушили всією громадкою до корчми.

Не минуло й п'яти хвилин, як нові гості вже розташувалися за зсунутими докути кількома столиками, а худорля-

вий, виснажений „чішнік“ з брульою серветкою, що теліпалася до колін з кишені чорних штанів, спритно подав за один раз усі десять великих скляних кухлів із пивом і поставив їх перед кожним по одному. Вечеряти відразу ніхто з них не захотів, натомість, іще й не розглянувшись добре, ті, що мали гітари, повиймали їх із торб, наладжували під загальні сміхи та жарти, й щось забренькали з захопленням. На нас і ще на двох гостей, що сиділи за сусіднім столиком під стіною, позирали так, як на порожню просторінь перед себе.

Це нас спочатку смішило, тим паче, що комариний бренькіт струн мало що додавав до того ярмаркового гомону, що влерався в одчинені двері (і дверей, власне, не було, а тільки одвірки з слідами дверей на них) із чорної половини. Але трохи перегодом нам не до сміху було.

Молодший із музик із нахабнішим виразом прищуватого обличчя раптом роззвив свою широку пащу й безцеремонно замекекекав початок якоїсь „модерної піснічки“, мабуть, із нової модної оперетки, нагадавши нам нашого анекдотичного дяка. Ми перезирнулися й ледве здержалися, щоб не пирхнути від сміху. Другий згорда поглянув на нас і заокселятував йому й на гітарі й голосом в октаву. І дивнє диво: під цей душу рвучий спів дівочі оченята заблищають, щічки зарожевіли, а устонька сами розкрилися, й за хвилю ринуло таке ревище з десяти ротів, що в уях у мене залопотіло, й я питаюче подивився на Петра:

— Може би ми допили та й додому? Мені молосно стає, — не витримаю...

— Пусте, — засміявся він, — іще трохи посидимо... Цікаво ж... Я хочу розгадати одну загадку.

— А сâме?

— Що власне захоплює в цім ревищі дівчат?... Здебільша вони чутливіші до музики, ніж наш брат, а тут же... як у нас гурт лірників на ярмарку.

Ревіли далі. З чорної половини ринув іще більший гамір. Завважно було, що співці ані трохи не захоплювали п'яних гостей, а навпаки — заважали їм балакати, й кожний із підпилих присутніх намагався говорити якомога голосніше, щоб товариство почуло його. А співці в свою чергу лізли з шкури, щоб покрити своїм співом гучний гамір п'яних. Докути це утворювало щось пекельне, й я дивився на Петра благущими очима, чекаючи, поки його нерви не витримають.

Допили кухлі, але він, немов би на злість мені, посміхнувшись лукаво, кивнув „чішнікові“, і той приніс іще два.

А „трампи“ все співали...

Наші сусіди, не маючи, мабуть, охоти слухати, вперлися через стіл лобами й, голосно вигукуючи кожне слово, гово-

рили про якісь свої справи. А співці скінчили одну й зараз же почали другу, як дві каплі води схожу мотивом на першу, тільки слова інші.

— Знаю, — нарешті, перехилившись через стіл, крикнув, як до глухого, Петро. — У них, бач, не мелодія головне в співі, а текст!.. Ти звернув увагу, яку зворушливу історію оспівувала їхня „піснічка“? Ні?.. Дарма, це дуже повчальна історія... Пепік любив спочатку Руженку, потім Боженку, далі Емільку й так далі... щось із десяток, і від кожної мав — од Руженки Пепіка, від Боженки — Єніка, від Емільки — Міречка й так далі... А побачивши врешті, що непереливки, втік далеко й оженився з багатою вдовицею. Руженка з малим Пепіком, Боженка з Єніком, Емілька з Міречком та інші зібралися докули, вчинили обраду, але нічого не надумали, а тільки заспівали хором... щось схоже на Мефістофелеву пораду: „до заручин не цілуй хлопця“. Правда ж, зворушливо?.. Цікаво було б довідатися, чи й до доброго співу у них замерехтили б оченята й запалали щічки, чи...

— Та ну їх до дідька! — обурився я. — Доливаймо та геть із цього пекла...

— Ні, ні, стривай, — сміявся він, — я хочу спробувати...

— Та що?...

— Почекай, почекай, — нехай трохи виревутсья.

Чекати довелося добрих чверть години. Видно було, що й справді не музика, не мелодія захоплювала їх у пісні, а те, про що співалося.

Коли вони нарешті скінчили й почали заливати спрагле, пересохле горло, мій Петро схопився з місця, підійшов до прищуватого й, вдячно посміхаючись, почав найбезсоромнішим способом вихвалювати й гру, й спів, і „піснічки“, на що й той і всі інші дуже зраділи, й коли мій нахаба попрохав попробувати, чи не забув на гітарі бренькати, то прищуватий охоче йому її дав. Решта, пересміхаючись, повитягали, як гуси, шиї й наставили вуха: ану-ну, мовляв, якої втнє „цізінець“!...

А він гречно вклонився товариству й вернувся з гітарою на своє місце.

— Колись ніби не погано грав, — вдаривши пальцями по струнах, промовив по-чеському, наче вибачався, — та, мабуть, забув...

Від того, що празькі співаки замовкли, гамір у чорній половині став ніби виразніший, але здався мені далеко м'якший, і прикре до болю лопотіння в ухах припинилося. Можна було сяк-так слухати.

Петро ще якусь хвильку побігав пальцями по струнах, випробовуючи їх, і закінчив сумною ритурнеллю до знайомої пісні, але якої — я відразу не міг пригадати. Та й не

треба було; він злегка кашлянув, кинув очима до дівчат, що сиділи, обнявши, і з глузливою усмішкою позирали на нього, розсипав струнами знов ту саму ритурнель. але не урвав її, а набравши в груди повітря, м'яким, оксамитовим тенором підхопив згори:

— Ой зайди, зайди, ясен мі-і-сяцю,
Як млиновеє ко-о-оло...

Віддихнув одну коротіську мить, глянув на мене соромливо й знов спустив очі, а ніжне, вкрадливе, повне пристрасти прохання до коханої дівчини, що довго не виходить до милого, вже бреніла на струнах і лучилася з голосом:

— Ой вийди ж, вийди, серце дівчино,
Та промов до ме-е-не-не слово!..

Любка не виходить... Голос співця набирає відтінку гніву, але в ту ж мить немов би лякається своєї сміливості й переходить у ще ніжніший, ще жагучіший шепіт —

... серце ді-і-вчи-и-но...

і завмирає в благущім докорі, що його сумно продовжує знайома вже ритурнель.

Дивлюсь ускосом на молодих корчесних гостей. І прищуватий „береза“ їхній і інші хлопці, як сиділи, так і прікіпіли до місця, не спускаючи з мого співака поширеніх очей і смішно порозявлявши роти, а дівчатка розчервонілися, поприймали з плечей одна в одної руки й просто їли очима співця, не ховаючи свого захоплення. Але що це робиться з сусідом коло стіни?... Сидить, одвернувшись від свого приятеля, блідий, як стіна, не зводить карих очей із Петра й первово кудовчить п'ятернею своє буйне волосся. А в чорній половині — цілковита тиша та гурт цікавих коло дверей...

— Ой і рада б я та виходити
І з тобою говори-и-ти, —

нарешті відгукується розпусливо до милого дівчина, й чудовий, тремкий голос Петра із усею можливою виразністю намагається змалювати слухачам тую розпуку її, те її обурення людською кривдою, —

— Дак судягъ - гудять вражії лю-у-ди,
Хотять же нас ро-о-злу-у-чити!...

Ще з більшим запалом повторивши скаргу скривджені, Петро поклав долоню на струни й оглянув здивовано несподівану авдиторію.

— Вибачте, — засміявся збентежено й спаленівши, — давно вже не співав, то...

Він підвівся, щоб віддати гітару прищуватому, але громовий ляскіт у долоні, тупотнява й крик — „добрі! гезко! bis!“... — зупинили його на півдорозі. Плескали на дверях,

плескали й тупали ногами „трампи”, а особливо надсаджувалися дівчатка. Гість під стіною раптом повернувся до свого пива, вхопив іще повного кухля й, не відриваючись, спорожнив його, далі склонив голову на руку, заплюшив очі й важко дихав.

Петро постояв у нерішучості, почухав потилицю, за сміявша й вернувся на місце. Галас ущух і запанувала тиша. Він щось думав, перебігаючи пальцями по струнах і спустивши очі... Враз зір його засвітився, він високо підвів голову, рванув струни в якомусь шаленому акорді й залився:

— Ой, не шу-у-уми, луже, зелени-и-ий байра-а-а-че!

Авдиторія застигає в захваті, й я з нею, а співець уже нічого не бачить, нічого не чує, а широким, як широкий, безкрай степ, густим, сочistим голосом б'є в душі й серця глибоко зворушених і втішених несподіваною насолодою слухачів.

— Не плач, не жури-и-и-и-ся, молодий козаче!..

Не знаю, чи багато зрозуміли „братржі” з слів самої пісні, але я бачив по них, що розкошували вони не з слів самих, таких гарних і поетичних, а сâме з музики, з чудової мелодії, і це вона зачіпала в них, навіть крізь густу товщину пивного чаду, те чуття прекрасного, чуття щирої, правдивої, нефальшованої, чистої, як джерельна вода, музики, що спало під намулом усякої опереткової, фабричної тощо, банальної, а то й брудної змістом, гиді.

— Не сам же я плачу — плачуть карі очі, — розливався мій друг, похитуючись на стільці й надхенно окселянтуючи собі на струнах, —

— Не дають спокою ані вдень, ні вночі!

Він сам заслухався свого розкішного голосу, а щоб не розкидатися уважністю, плюшив навіть очі.

Не дають споко-о-о-ою ані.

Голосне ридання раптом вдерлося в чарівну мелодію й урвало її. Брязнула склянка на столику в сусідів, а наш блідий, кароокий слухач тицьнувся головою на складені на столі руки й здрігався в розпучливім плачу. Всі завмерли...

Петро страшенно збентежився, як і всі ми, але це тривало одну хвильку. Почуваючи, мабуть, що винуватий, він схопився з місця, ткнув гітару, навіть не подякувавши, прищуватому „трампові”, й накилився над чутливим не в міру сусідом.

— Що з вами, пане? — питав його по-чеському, торсаючи за плечі, — чого ви? що сталося?...

Той ридав далі. Слухачі, трохи отямившись, почали пускати звичайні в таких випадках і в такім оточенні дотепи: „напілій”, мовляв, „намазаний” і т. ін.

Але тут сталося щось, уже зовсім несподіване для сна

із Петром. Сусід підвів голову, одкинувся на спинку стільця, вхопився обома руками за волосся й викрикнув, ридаючи:

— А-ах... що вони зо мною зробили! що вони зробили!.. сказавши, знов склонив голову на стіл.

Але сказав... по-українському.

Ми були так вражені, що стояли й дивилися один на одного, як громом оглушенні. Врешті, очутившись трохи, Петро знов нахилився над ним і почав торсати за плечі.

— Слухайте! слухайте, — говорив він, — годі вам побиватися... Ви українець?...

Він підняв голову, одвернувся й витер сльози, промовивши тремтливим голосом:

— Українець... Підстаршина Запорозької дивізії...

— От і чудесно! — зрадів друга. — Не журіться, голубе, скоро вернемося додому, то...

— Ні, мабуть, не вертаться вже мені, — махнув він рукою. — Маю вже й „мажелку“ тут і троє дітей... Оце ось і швагер, — показав він на свого товариша, — Зденек Поспішіль...

Ми сумно похилили голови.

— Як почув рідну пісню, так і перевернуло всього... Летів би додому, та ба... Дай іще одне пиво! — гукнув він по-чеському „чішнікові“, що подавав „трампам“ вечерю. — А ви?...

— Ми? — озвався вже байдуже Петро. — Ми теж українці, але... „малженок“ і дітей ще не маємо... Вільні птахи... Ну, що ж, — допиваймо та й спати?...

Ми допили з кухлів, розплатилися й почали одягатись.

— Ну, добранич! — звернувся він до „трампів“. — Дякую красненько за „піснічки“ й за гітару...

— Добранич, пане! — весело відповіли хлопці, а дівчата зашебетали:

— Чого так рано тікаєте? Погуляли б з нами, ще щось заспівали б...

— Не маємо часу, — засміявся Петро, — нехай іншим разом...

Ми наділи капелюхи. Земляк наш підвівся й подав нам руку.

— Ви ж як думаете, — спирав, прощаючись, — Україна буде таки, чи ні?

— Голубе мій, — поляскав його по плечі Петро, — та ж вона ніколи й не переставала бути... Добранич!

Ми перейшли повну диму й п'яногого гомону чорну половину, вийшли на ганок і пірнули в мокру пітьму.

С. Черкасенко.

ГІРКЕ МОЄ СЛОВО...

Сірих буднів ми вбогі, нужденні раби,
Без змагань, без міцних ідеалів,
Неспроможні збагнути завдань дійсних доби,
Путь знайти до її п'єдесталів.

Не бойці ми відважні за краще життя,
Не могутні духа Титани,
А дрібні крамарі без екстазу чуття,
А порожні, нудні словомани.

Наша дійсність — не поступ, не творчий порив,
Тільки вбоге, бліде животіння.
Як же можем чекати урожайних ми жнив,
Коли нам ще бракує насіння?

Коли ми ще не маєм запалу борні,
В ідеал свій незломної віри,
Коли в наших серцях не ясніють вогні
Саможертуви, посвяти, офіри!

Коли ми ще з багнин, із глибоких ярів
На розлогі не вийшли простори,
Щоб почути пісень вільнолюбників вітрів,
Щоб поглянути на яснії зорі!

Ні, аж доки божествений, творчий вогонь
Не зогріє нам мертвії груди,
Меч подібний не прийде до наших долонь
І з людців ми не станемо люди!

Борис Лисянський.

У ПЕРЕРВІ.

Знемігся ти, я бачу, сину мій:
Щодалі поклик твій сумніш лунає,
І в серці спрагненім зневір'я змій
Своє кубло поволенъки звиває.

Не квапся відпочити: понурий схід
Ще розтіна червона блискавиця,
І смерть збирає досі свій дорід,
А слози ллються ще, та й будуть литься...

Вже не один із нас на сон знеміг
За долею щасливою в гонитві,
А ти — ти щиро помолись: дасть Біг —
Живущу силу знайдеш у молитві.

Молись за те, щоб серце, мов той вир,
Заклекотіло знов жаданням чину,
Відвагою орла скелистих гір,
Щоб набуло для бою міць левину.

От-от надійде час, як всі слова
Нікчемною вже стануть зайвиною, —
То ж завжди будь, як в луці тятива
З крилатою і гострою стрілою!..

С. Черкасенко.

ЖИТТЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ КОМСОМОЛЬЦЯ ФЕДЬКА ГУСКИ.

II.

Як Федька Гуску в театрі качали.

Побачив я Федю — і не впізнав: усе наче Федьчине, а лицє ні.

Не лицє, а розруха 1920 року: потоптане та покови-ряне, наче череда по ньому пройшла.

Під лівим оком ліхтар темносиній припаяв хтось, а право-го не помітиш — запухло й з бровою зрівнялося.

Губа верхня й на губу не похожа, скоріше на перепічку скидається, що тільки-тільки з сковороди гарячої знята, а нижньої губи не видно — покриває її верхня, наче покришкою.

Що про ніс, так і говорити нічого: та ні ніздрі тобі, ні перенісся — однорідна маса та й годі, одно слово — не ніс, а груша бергамотська!

— Федю, — кажу, — це ти?

А він голосом трубним:

— Я! Що, пізнати важко?

— Важко хто це тебе так?

— Це мене, — каже Федя, — широкі кола трудящих так спаскудили на культурному фронті. Сідай, — розкажу.

Сіли, розказує Федя:

— Дали мені оце, братишка, наднях ролю грati. Думаю— раз грati, так грati, а роля така: ловить Червона армія бандитів у лісі, а в тій армії я червоноармійцем. І от ловимо ми бандитів отих, коли це з-за куща як стрельне запроданець капіталу й убиває вроді мене. Я падаю, лежу мертвий, а потім підходять товариші й несуть мене геть. Вивчив, звичайно, ролю оцю добре й жду вистави.

У неділю грati треба було, а я візьми та й прихворни— морозити стало мене, так я, щоб не підводити товаришів своїх, хильнув трохи й пішов ролю грati.

Став я і жду свого виходу, коли чую:

— Виходьте, стріляйте! — шепоче суфлер.

Як вискочили ми, хотів я стрельнути, коли це — ба! із-за куща. Треба мені падати — і улав я, не стрельнувши.

Улав і лежу, вроді на смерть убитий, а за сценою стрілянина, хлопці кричат — ролі свої грають. І так мені досадно стало: яка ж це, думаю, в чорта роля, коли тебе вбивають, а ти хоч би слово! Та так досадно, що не втерпів я й повернувся до суфлерської будки, а там Сашко сидить — суфлірує. Я йому потихеньку:

— Придумай, Сашко, хоч маленьку репліку, а то таке— вбили тебе, а ти й лежи, як дурень. Придумай, Саша, нехай я вроді хоч помучусь трохи. А то таке — лежи мовчки... Хіба це роля?

А він:

— Цигь, не воруєшся, а то все спортиш.

А я знову прохаю його по-хорошому, а він усе своє:

— Цить, не балакай.

Тут ще досадніше мені стало:

— Чого ти, — кажу, — задаєшся? Чого ти з себе режисера гнеш? Дурень ти, а не суплер! Давай репліку!

А він аж прискає:

— Іди ти, — каже, — до чортової матері! Не воруєшся!

Ех ти, — думаю, — ще лаяти мене будеш?!

Як підсунусь до нього та як попрощатися в будку репліку матюкальну, та другу.

Аж чую — беруть мене за ноги; гульк-хлопці нести мене, як погиблого, збираються.

А я дригаю ногами, мовляв, не руш мене, а вони беруть, бо з будки Сашко шепоче:

— Беріть його. Чого стоїте?!

Ох, як розсердився я тут, як дригону ногою, як гуконо:

— Не руште мене, бо я грati вже не хочу!

Та як повернусь до будки, як горохну кулаком:

— Ти що, гад, диктатуру тут проявляти свою хочеш?!

Сашко:

— За·ві·су!

Дали завісу. Публіка реветься, аж лягає. Вискочив тоді Сашко з будки, та як гукне трудящим широким масам:

— Товариші громадяни, вистави не буде, бо Фед'ко Гуска все спортив і мене бити нахваляється!

А ти знаєш, яка в нас маса. Скажи, що вбий чоловіка — і вб'є. Як заревуть усі тут:

— Де Фед'ко, давай його, сукиного сина, сюди!

Я в підпілля — під сцену.

Витягли мене звідти та як почали качати, так думав, що з Фед'ка Гуски галушку зроблять.

— Невже ото так задоволені були, що качали тебе так дуже? — питав Федю.

Федя довго дивиться на мене з приирством, а далі каже:

— Зануда ти грішна! Ти думаєш, на руках мене качали? Якби на руках! А то по підлозі, от за що досада бере...

Юрій Вухналь.

НОВІТНІМ СІЯЧАМ.

Сійте нещирість!...

У слушну хвилину

Сплатити народ наш свою вам данину,

Щиро віддячить усе!

Сійте неправду

Хоч цілими купами!...

Згинете ви, і над вашими трупами

Правда свята розцвіте!

Сійте знущання!...
 Стихія народня,
 Мов та могутня ріка многоводная,
 Все поруйнує у мить!

Сійте неволю!...
 Над вашими гратали
 Пісня свободи словами крилатими
 Владно от-от забренить!

Борис Лисянський.

ХРОНІКА НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

Проф. Д-ра К. Студинського 25-го травня ц. р. знову обрано головою філологічного відділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Кирило Студинський народився 4 жовтня 1868 року. Нижчу гімназію закінчив у Тернополі 1878—1883 р. р., а вищу—в українській гімназії у Львові 1883—1887 р. р. Вищу освіту здобув на богословськім факультеті у Львові 1887—1889 р. та Відні 1889—1891, а крім цього закінчив філософію у Відні 1891—лютий 1894 р.р., де й здобув докторат 17. II. 1894 р. По цьому науково працював у Берліні, Києві й Петербурзі. Габілітувався на доцента въ Кракові 1897 р.; іменований надзвичайним професором Львівського Університету 1-го квітня 1900 р., а звичайним — 1-го січня 1908 р. Обраний членом Наукового Т-ва ім. Шевченка 1899 р. Впертою науковою працею Проф. К. Студинський став одним із найвидатніших істориків нашої літератури, чому Всеукраїнська Академія Наук на поч. 1924 р. обрала його дійсним членом (а 6-го жовтня 1933 р., при зміні політичного курсу в Україні, виключений із Академії, як „контреволюціонер“, виключений якраз у день 65-ліття вченого...). В р. р. 1921—1922 був головою Галицько-Української Національної Ради. Був довголітнім Головою Наукового Т-ва ім. Шевченка, для якого надзвичайно багато зробив, рятуючи його від матеріальної руїни. Наукове Т-во, шануючи великі заслуги Проф. К. Студинського, видало 1930 р. два томи „Записок“, присвячених 35-літньому ювілесі свого Голови.

Тридцятиріччя літературно-наукової праці о. Проф. Г. Костельника минає цього року. Габар (Гаприй) Костельник народився 1886 р. в українській колонії Бачці. Року 1905-го Г. Костельник випустив першу збірку поезій, і з того часу не припиняє своєї літературно-наукової праці. З 1920 р. став професором Греко-Католицької Академії у Львові, написав не мало філософських і богословських праць. Багато працює також для національного пробудження рідних йому бачванських українців.

Проф. Ол. Мицюк закінчив I том своєї праці: „Нариси з соціально-гospодарської історії Закарпатської Руси—України“, до 200 ст. друку. Він же виготовав працю: „Громадіство М. П. Драгоманова“ (уривки з неї видруковано в „Slavia“ та в „Slovenský Přehled“).

Проф. Б. Кобилянський у Рівному приготував до друку три праці: 1) „Гомін народнього слова”, христоматія для школи й дому; 2) „Пісня про Ігорів похід”, для школи й дому, і 3) „Практика тихого (мовчазного) читання”, спроба методики, опрацьовано разом із Проф. Р. Шкляром.

Богослуження українською мовою відправляється на Волині в 54 парохіях із 680.

Преса про „Нашу Культуру”. „Prager Presse” в ч. 139 за 23 V. ц. р. на ст. 6 умістила зміст першої книжки „Нашої Культури”, подаючи в заголовку статтю Проф. К. Студинського. В ч. 147 за 31 травня той же деннік згадав про книжку 2-гу „Н. К.”, підкреслюючи статтю того ж Професора про участь українців у святі чеського театру 1868 і 1883 р. р.

„Нива”, орган гр.-кат. духовенства, в ч. 4-5 на ст. 177-178 подала щлий зміст першої книжки „Н. К.” Зазначивши, що передрук із статті Митр. Кір Андрея треба б було вмістити на першому місті (просимо вказати приклад, де маленький передрук у науковому журналі підавали б на першому місці), „Нива” пише: „Поза цим журнал представляється дуже симпатично”.

Іван Огієнко.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ.

Боржників „Нашої Культури” нашого широкого громадянства, сердечно просимо якнайскоріше внести передплату.

Фонд „Нашої Культури”. Дбаючи про належний розвиток української культури, як головної основи Нації, зложили на „Фонд Нашої Культури”: свіц. С. Кострицький 1 зл., свіц. Ол. Шиманський „від новохрищеної дитини” 1.50 зл. Цим Добродіям рідної культури Редакція складає свою найцінішу подяку.

Початкова Граматика української літературної мови „Рідне Слово” ч. I Проф. Івана Огієнка, 154 ст. Призначається для широкого поширення серед нашого громадянства. Ціна 1 зл. з пересилкою. Це найкращий подарунок нашим дітям, юнакам, а то й дорослим. Замовляйте: Warszawa IV, ul. Stanisława 25 т. 10, „Рідна Мова”.

Граматика української літературної мови „Рідне Слово” ч. II Проф. Івана Огієнка розпочинається друком із 7 (31) числа „Рідної Мови”. Це буде Граматика всеукраїнської літературної мови для

для юнацтва й дорослих. В загальноприступній формі автор подає тут морфологію й складню, єднаючи їх у одне закінчене ціле. Хто добре вивчить цю Граматику, той знатиме свою літературну мову.

Передплачуйте науково-популярний місячник „Рідна Мова”, присвячений вивченню української мови. Див. оголошення на окладинці.

Парастиас або Велика Панахида за в Бозі спочилих, за благословенням Митрополита Діонисія з грецької мови переклав Проф. Dr. Іван Огієнко. Варшава, 1935 р., 60 ст. Гарнє видання двома фарбами, церковнослов'янськими черенками, з наголосами. Виписувати від Адміністрації „Нашої Культури“. Ціна 1 злот.

Передплачуйте „Нашу Культуру” або чеками П.К.О. № 5880, або синіми Розрахунковими Переказами Warszawa IV, картотека 15.

Передплата на „Нашу Культуру” до кінця 1935 р., цебто за 1—9 кн., 7·50 зл., за границею 2 дол.

СПИСОК НАДІСЛАНІХ КНИЖОК І ЖУРНАЛІВ.

- К. Choduynicki: Kościół prawosławny a Rzeczpospolita polska, 1370-1632, t. I, ст. XXI-632, Варшава, 1934.
- Catalog wystawy Wołyńskiej, Варшава, 1935 р. 127 ст. 6 знімків.
- M. Korduba. Michał Hruszewskyj jako uczony, 1935, 18 ст.
- M. Korduba: Michał Hruszewskyj als Forscher und als Organisator der wissenschaftlichen Arbeit, відбитка з „Zeitschrift für osteopäische Geschichte“, 1935 р. т. IX кн. 2 ст. 164-173.
- Арсеньевъ Н.: Изъ жизни духа, сборникъ статей изъ области религии и религиозной жизни. Варшава, 1935 р. 174 ст.
- Bogdan D. P.: Contributini la studiul diplomaticei vechi moldovenesti, Бухарести, 1935, 49 ст.
- Bogdan D. P. Recenzii, 1935, 16 ст., Бухарести.
- Diels Paul: Die Duma, das epische Lied der Kleinrussen. „Mitteilungen Gesellschaft für Volkskunde“, Breslau, 1934 р. т. 34 ст. 26-67 і окремо. Студія про українські Думи, їх характер і історію.
- Хроніка „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові за час від 1. X. 1932—31. XII. 1934. ч. 72, 100 ст.
- о. Др. Йосип Сліпий: Паломництво до Святої Землі, Львів, 1935, 196 ст.
- Др. Осип Назарук: Вибір звання, Л. 1935, 78 ст.
- M. Andrusiak: Józef Szumiński, pierwszy biskup unicki lwowski (1667—1708), Львів, 1934, 212 ст.
- M. Kągielniak: Ustawodawstwo partykularne ruskie w XV wieku, Львів, 1935, ст. 61.
- Свистун В.: Догматично каноничне становище української греко-православної Церкви в Канаді, Вінніпег, 1935, 36 ст.
- Szemlej J.: Przygotunek do wielkopostnego pieczywa ludowego, 1935, 4 ст., „Lud“ т. 33.
- W. Włodarski: Pierwsze trudności Luksemburgów w Czechach, Львів, 1935, 29 ст.
- Biblioteka Słowiańska, Варшава, 1935, ч. 1: T. Zieliński: Wschód i Zachód a Polska. St. Szobieg: Polska wobec Słowianozęzyzną, 32 ст. ін 16°.
- Історія України для дітей. ч. IV: Україна в неволі, Львів, 1935, 96 ст.
- Пеленський Є. Ю.: Сучасне західноукраїнське письменство. Огляд за 1930—1935 рр. Львів. 1935 р. 64 ст.
- Пеленський Є. Ю.: Українська літературна пародія. Львів. 1935 р. 29 ст.
- Пеленський Є. Ю.: Шкільний музей. Ціль—організація—ведення. Львів, 1935 р. 15 ст.
- Самчук Улас: Розбита богиня. Оловідання. Львів, 1933 р. 20 ст.
- Годунько Осип: Лиш борися—не мирися. Доповідь про о. Маркіяна Шашкевича. Львів, 1934 р. 15 ст.
- Жуковецька В.: Мати. Сценічний образець надві дії. Львів, 15 ст.
- Календар „Нового Шляху“ на р. 1935. Саскатун, Канада.
- Усмішки, вибір сучасні української гуморески, упорядкував Є. Ю. Пеленський. Львів, 1935, 128 ст.
- Б. І. Антонич: Три перстені, Львів, 1934, 80 ст.
- Альманах українських католицьких богословів, виданий з нагоди 150-ліття гр.-кат. Духовної Семінарії у Львові і 85-ліття існування Читальні Богословів, 1783—1849—1933, Львів, 1934, 144 ст. 23 знімки.
- Revista Istorica Romana, Бухарести, 1934, т. IV.—Almanach České Akademie věd a umění, Прага, 1935, річн. 45.—Věstník České Akademie věd a umění, Прага, 1934, річн. 43.—Slovo a slovesnost, Прага—Брюно, 1935 р. кн. 2—Нива, Львів, 1935 р. ч. 4-5.—Slovanský Přehled, 1935, ч. 5.—Лѣтописъ на бѣлгарската Академия на науките, річник XV, за 1932-1933; Софія, 1935 р.—Калосье, беларускі літературча-науковы часопіс, кн. 2, 1935, Вільня.— Велика історія України ч. 17.—Сільський Господар ч. 11.—Шлях Нації ч. 2.—Кооперативна Республіка ч. 7.—Вістник кн. 6.

